

KLAIPĖDOS UŽĖMIMO ISTORIJS 1944–1945 METAIS KONTROVERSIJOS

Vasilijus Safronovas

ABSTRACT

The article compares historical literature that conveys the Soviet story of ‘liberation’ of Memel/Klaipėda during World War II, and compares them with post-war German publications dealing with the issue of seizure of Klaipėda that emerged in the post-war period. On the basis of this comparison, verification is sought of the story of ‘liberation’, highlighting its major factual and interpretational problems. The analysis corrects some episodes of the story of Klaipėda’s seizure, thoroughly covering the course of World War II events in the approach of the Eastern Front toward Klaipėda during the period from October 1944 till the end of January 1945.

KEY WORDS: World War II, Memel operation, East Prussia, Klaipėda, historiographical controversies.

ANOTACIJA

Sovietmečiu sukurtas šaltinių ir istoriografijos, perteikiančios Klaipėdos „išvadavimo“ Antrojo pasaulinio karo metais istoriją, blokas straipsnyje yra lyginamas su pokario Vokietijoje pasirodžiusiomis publikacijomis, kuriose vienaip ar kitaip aptariamas Klaipėdos užėmimo klausimas. Tuo pagrindu siekiama verifikuoti Klaipėdos „išvadavimo“ istoriją, išryškinti svarbesnes joje glūdinčias faktografines ir interpretacines problemas. Tyrime patikslinami kai kurie Klaipėdos užėmimo istorijos epizodai, nuosekliai nušviečiama karinių veiksmų Rytų fronto Klaipėdos ruože 1944 m. spalio – 1945 m. sausio mėnesiais eiga.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Antrasis pasaulinis karas, Memelio operacija, Rytų Prūsija, Klaipėda, istoriografijos kontroversijos.

*Vasilijus Safronovas, M. A., doktorantas
Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto
Istorijos katedros asistentas
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: safronovas@gmail.com*

1945 metų sausio 28 dieną Klaipėdai yra kertinis naujosios miesto istorijos atskaitos taškas, – norime tai pripažinti ar ne – gerokai svarbesnis jos raidoje už bet kurią kitą datą, išskyrus gal miesto įkūrimą. Tai yra jungianti cezūra, leidžianti kalbėti apie saitų, kad ir minimalių, palaikymą tarp senosios, septynių šimtmečių beveik sulaukusios, Klaipėdos ir naujosios Klaipėdos, kuriai reikėtų priskirti ir dabartinius klaipėdiečius. Antra vertus, dar labiau tai yra skirianti cezūra, simbolizuojanti tragišką tradicijos trūkį ir ne ką mažiau dramatišką naujųjų tradicijų paieškų pradžią. 1945 m. Klaipėda buvo vienintelis miestas dabartinėje Lietuvos teritorijoje ir vienas iš kelių tokių miestų buvusioje Vokietijos teritorijoje, kuriame visiškai neliko gyventojų, o tai reiškia, kad neliko ir jų kultūrinės aplinkos, tradicijų, papročių, savito santykio su gyvenamąja aplinka. 1945 m. čia beveik viską reikėjo kurti iš naujo.

Nepaisant tokios 1945 m. sausio 28 d. datai teikiamos reikšmės, apie tai, kas vyko Klaipėdoje „pereinamuoju laikotarpiu“, t. y. 1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje, žinoma nepaprastai mažai. Negausūs į Vokietiją evakuotų miesto gyventojų ir buvusių karių atsiminimai išsyk po karo buvo kupini emocijų ir proregių. Tuo metu Lietuvoje pasakojimas apie Klaipėdos krašto ir miesto užėmimą 1944–1945 m. sandūroje sovietmečiu atliko labai konkrečius režimą tenkinusius tikslus, ką rodytų ir nenuilstančios pastangos traktuoti 1945 m. sausio 28 d. įvykius kaip Klaipėdos „išvadavimą“. Kiekviena kariuomenė, įžengdavusi į Klaipėdą XX a. pirmojoje pusėje, skelbėsi esanti

kažkieno vaduotoja – 1915, 1923, 1939, pagaliau 1945 m. Esminis pastarojo skirtumas, manytume, buvo tas, kad kitaip nei ankstesniais atvejais, 1945 m. mieste, neskaitant kelių dešimčių gyventojų, iš esmės nebuvo ką vaduoti.

Yra daug aktualių klausimų, liečiančių 1944–1945 m. sandūros įvykius Klaipėdoje: civilių gyventojų evakuacija, kariuomenės elgesys užimtame Klaipėdos krašte (vėliau ir mieste), turto išgabenimas, Klaipėdos sugriovimo mastai ir t. t. Visi jie neabejotinai verti atskirų tyrimų, visgi pirmiausia atrodytų esant svarbu susitvarkyti su tais vaizdiniais, kurie sklandė Lietuvos komunikacinėje erdvėje šešiasdešimt pokario metų. Todėl šiuo straipsniu¹ kreipiamas dėmesys į Klaipėdos išvadavimo istoriją. Į ją vėl atsigręžti verčia dvi aplinkybės. Viena vertus, ši istorija sovietmečio Klaipėdoje buvo viešosios atminimo kultūros dominantė ir tokią padėtį joje užėmė, kadangi tarnavo režimo interesams². Antra vertus, puikiai suvokiame, jog išvadavimo istorijos kūrėjai pokariu nenorėjo ir negalėjo prabilti apie viską, sąmoningai nutylėdavo kai kuriuos Klaipėdos užėmimo momentus, ir toks šios istorijos ribotumas trukdo adekvačiai pažinti įvykius, kalbamus joje. Manytume, kad šios dvi aplinkybės yra pakankamas pagrindas imtis išvadavimo istorijos verifikacijos, ir šis tekstas, kuriame ji yra lyginama su alternatyvios kilmės šaltiniais, kaip tik ir turėtų atlikti tokią funkciją. Prie alternatyvių šaltinių pirmiausia priskirtume pokario Vokietijoje pasirodžiusias publikacijas, kuriose vienaip ar kitaip aptariamas Klaipėdos užėmimo klausimas. Straipsnio tikslas ir būtų palyginti Klaipėdos užėmimo istoriografines traktuotes. Toks palyginimas turėtų išryškinti svarbesnes išvadavimo istorijoje glūdinčias faktografines ir interpretacines problemas. Nemanome šiuo tekstu atsakysiantys į visus klausimus. Skirtingos kilmės šaltinių teikiamos informacijos sugretinimas, oficialiais dokumentais paremtos literatūros bei memuaristikos analizė leidžia tik patikslinti kai kuriuos Klaipėdos užėmimo istorijos epizodus ir įgalina nuosekliai nušviesti karinių veiksmų eigą. Ateityje Rusijos ir Vokietijos archyvuose esančių oficialių karo metų dokumentų panaudojimas, tikėtina, leistų straipsnyje išdėstytą medžiagą pakoreguoti.

Dvi istoriografinės tradicijos

1941–1945 m. Vokietijos ir SSRS karas Rusijos istoriografinėje tradicijoje ir dabar suvokiamas kaip iš esmės atskiras Antrojo pasaulinio karo elementas ir tebevadinamas Didžiuoju tėvynės karu. Raudonosios armijos kontrataka, po Vermachto nesėkmės prie Stalingrado tapusi permanente, užtikrino Trečiojo Reicho užimtų Rusijos žemių atsiėmimą, ir šis atsiėmimas pagrįstai buvo įvardytas „išvadavimu“. Kadangi karo metais SSRS propaganda nacistinei Vokietijai apibūdinti aktyviai naudojo „fašistinių grobikų“ ir pan. vaizdinius, „išvadavimas“ tapo baigiamojo karo etapo istorijos kliše, pradėta taikyti Europoje visoms be išimties teritorijoms, iš kurių Raudonoji armija 1941–1945 m. išstūmė šiuos „vokiškai fašistinius grobikus“. Vokiečių kaip priešų ir žudikų bei raudonarmiečių kaip išvaduotojų įvaizdžiai lengvai leido propagandinėms struktūroms pateisinti svetimų teritorijų okupaciją. Tokiame kontekste Klaipėdos „išvadavimo“ istorija nebuvo unikali; ji buvo tik vienas iš tūkstančių pokarinėje „realiojo socializmo“ šalių bloko komunikacinėje erdvėje sklandžiusių didžiojo „išvadavimo“ metanaratyvo elementų.

Faktografinis Klaipėdos „išvadavimo“ istorijos pagrindimas kelerius pirmuosius pokario metus buvo gana silpnas. Vietinėje ir Lietuvos spaudoje buvo skelbiami buvusių karinių dalinių poli-

¹ Didelė dalis straipsnyje pateikiamo tyrimo pirmąkart buvo pristatyta 2005 m. rugsėjo 30 d. Klaipėdoje vykusioje mažųjų Klaipėdos istorijos tyrimų konferencijoje „Klaipėda Militaria: tvirtovės siluetai“.

² Plačiau žr.: SAFRONOVAS, V. Antrojo pasaulinio karo įvykiai Rytų Prūsijoje Klaipėdos krašto ir Kaliningrado srities atminimo kultūroje (straipsnis spausdinamas šiame leidinyje).

minių skyrių vadovų dar karo metais sukurti herojiniai pasakojimai, kurių pirminė funkcija buvo stiprinti tai, kas vadinama karių „kovine dvasia“. Partiniame švietime tuo metu svarbų vaidmenį vaidino Stalino knygos „Apie Didįjį Tėvynės karą“ studijos. „Išvadavimo“ istorijos detalizacija ir kartu aiškesnė jos artikuliacija galėjo atsirasti po to, kai 6-ajame dešimtmetyje atsirado daugiau galimybių pažvelgti į vadinamąjį Didįjį tėvynės karą ne vien per kanonizuotą, bet ir per karinę ir taktinę prizmę. Tuo metu buvę aukščiausi karininkai, prižiūrimi partinio aparato prižiūrimų istorikų, pradėjo kurti oficialiąją Antrojo pasaulinio karo istoriją³. 1960–1965 m. išėjo šešiatomė SSRS–Vokietijos karo istorija⁴, kuri atspindėjo jau Nikitos Chruščiovo laikų politines orientacijas. Nors dauguma propagandinių elementų – tokių, kokie buvo naudojami J. Stalino laikais, arba modifikuotų – joje išliko, visgi akivaizdu tai, kad kuo toliau, tuo labiau SSRS–Vokietijos karo istorija buvo vaizduojama remiantis dokumentais, kad ir tendencingai atrinktais. Manymume, kad Klaipėdos „išvadavimo“ istorijos atveju aukščiausią vystymosi tašką tokia dokumentuota istorija pasiekė 1966–1969 m. Rygoje išleistame tritomyje „Kova už Sovietinį Pabaltijį“⁵.

Šiuo atveju būtina paaiškinti, kad visuose SSRS pasirodžiusiuose tekstuose apie praėjusį karą galima rasti aktyviau ar pasyviau panaudotų propagandinių elementų. Vis dėlto tarp visų šių tekstų, kurių vien Klaipėdos „išvadavimo“ istorijos atveju 1945–1990 m. laikotarpiu galima priskaičiuoti apytiksliai du šimtus, manymume esant tikslinga išskirti grupę tokių tekstų, kurie pokario Lietuvoje vaidino pavyzdinių tekstų vaidmenį. Tokių vaidmenį jie įgaudavo todėl, kad būdavo parengti aukščiausio lygmens akademiniuose sluoksniuose, o tai reiškė, kad praėjo atitinkamą aukščiausių cenzūros ir kitų viešosios erdvės „ideologinio grynumo“ priežiūros institucijų patikrą. Pvz., šešiatomė SSRS–Vokietijos karo istorija buvo parengta dviejų institucijų – Marksizmo-leninizmo instituto prie SSKP CK ir SSRS Krašto apsaugos ministerijos Karinės literatūros leidyklos. Teigtume, kad Klaipėdos „išvadavimo“ istorijos atveju ne tik šis šešiatis, bet ir minėtas tritomis neabejotinai buvo tokie pavyzdiniai tekstai. Vėliau pasirodžiusiuose leidiniuose – visų pirma gen. mjr. Vlodo Karvelio apybraižoje⁶ bei knygoje „Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare“⁷ – daugiausia buvo kartojama tai, kas jau buvo aprašyta šiuose pavyzdiniuose veikaluose, labai dažnai cituojant ištisus fragmentus ir neretai to net nenurodant. Ir tai visiškai suprantama, jeigu įvertinsime tą aplinkybę, kad sovietmečiu tie, kurie turėdavo parašyti Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje istoriją, pavyzdinių tekstų perrašymą galėjo traktuoti kaip paprasčiausią išeitį, kaip susidoroti su iškelta užduotimi, bet kartu nesusikompromituoti dėl ideologinių kanonų, kurie, beje, gana dažnai kito, neišmanymo. Todėl nenuostabu, kad daugiausia, ką lietuvių tyrinėtojai sovietmečiu sugebėjo padaryti vaizduodami Antrojo pasaulinio karo veiksmus Lietuvoje, – tai sukurti 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos pasirodymo kare istoriją (šis nuopelnas priklauso istorikui Jonui Dobrovolskui⁸).

Nors faktografiniame lygmenyje sovietmečiu pasirodę tekstai mums aktualia tema nedaug kuo skyrėsi, kadangi buvo paremti iš esmės tos pačios karinės archyvinės medžiagos selektyviu referavimu, interpretacijos klausimu skirtumų vis dėlto būta. Sovietmečiu nebuvo vieno monolitinio kanoninio teksto apie Antrąjį pasaulinį karą. Veikia būtų galima teigti, kad egzistavo tam tikra

³ Bene pirmasis kolektyvinis darbas buvo: *Вторая мировая война 1939–1945: военно-исторический очерк*. Ред. С. ПЛАТОНОВ. Москва, 1958.

⁴ *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945*. Т. 1–6. Москва, 1960–1965.

⁵ *Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945*. Кн. 1–3. Сост. К. ОРЛОВ, В. ПОДПОРИНОВ, А. СМЕРНОВ. Рига, 1966–1969.

⁶ KARVELIS, V. *Lietuvos TSR išvadavimas iš hitlerinės okupacijos (1944–1945)*. Vilnius, 1973 (2-oji laida: Vilnius, 1974; rusų k.: КАРВЯЛИС, В. *Освобождение Литовской ССР 1944–1945*. Вильнюс, 1975).

⁷ *Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare*. Ats. red. J. DOBROVOLSKAS. Vilnius, 1975.

⁸ DOBROVOLSKAS, J. *Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose*. Red. J. ŽIUGŽDA. Vilnius, 1967.

konvencijų visuma, aiškiai apibrėžusi interpretacijos galimybes. Kiekviena iš šių konvencijų pirmiausia buvo paremta propagandiniais vaizdiniais. Savo ruožtu tai, koku konkrečiai mastu tokie propagandiniai vaizdiniai bus eksplikuoti konkrečiame tekste, dažnai priklausė nuo paties teksto autoriaus, pasirodymo aplinkybių bei intencijų, žinoma, ir nuo cenzūros. Propagandinės išraiškos požiūriu Rygoje išleistas tritomis „Kova už Sovietinį Pabaltijį“ atrodo gerokai nuosaikiau nei Lietuvoje kiek vėliau pasirodęs veikalas „Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare“ (atitinkamai pastarasis buvo šiuo aspektu kiek nuosaikesnis daugelio laikraštinų tekstų kontekste). Vertinant karines operacijas, pirmajame kai kuriais atvejais matyti nesėkmių įvardijimas arba klaidų pripažinimas. Klaipėdos „išvadavimo“ istorijos klausimu gana svarbiu tai iliustruojančiu pavyzdžiu galima būtų laikyti šiuose dviejuose veikaluose pateikiamą Klaipėdos užėmimo 1945 m. sausio pabaigoje aprašymą. „Tarybų Lietuvoje Didžiajame Tėvynės kare“ skaitome, kad būta „puolimo visu frontu“, „priešo persekiojimo“, „ataklių mūsų“⁹. Visa tai sudaro išpūdį apie labai aktyvius karinius veiksmus. Tuo tarpu „Kovos už Sovietinį Pabaltijį“ autoriai gana aiškiai pasako, kad SSRS kariuomenė leido didžiąjai daliai Klaipėdos tvirtovėje buvusių Vokietijos pajėgų ramiai pasitraukti į Kuršių neriją¹⁰. Toks vertinimas pokario Lietuvoje buvo retenybė.

Kaip Klaipėdos užėmimas 1944–1945 m. buvo pateikiamas pokario Vokietijoje? Žinoma, ten šios istorijos vaizdavimas neturėjo viso to propagandinio užnugario, kuris atliko savo specifines funkcijas vien sovietiniame kontekste. Iš esmės Klaipėdos užėmimo istoriją ten formavo vien tik buvę kariai, ir tai taip pat yra skirtumas (SSRS kariai irgi dalyvavo karo istorijos konstravimo procese, tačiau buvo akylai prižiūrimi partijos institucijų). Iš svarbiausių mūsų temai aktualių tekstų išskirtumėme du – plk. lt. Wernerio Ebelingo, dalyvavusio Vokietijos pajėgoms atsitraukiant iš Klaipėdos, pasakojimą¹¹ ir mjr. Kurto Dieckerto bei gen. Horsto Großmanno parengtą dokumentuotą pasakojimą apie kovas dėl Rytų Prūsijos¹². Abu jie priklauso ankstyvajam karo įvykių reprezentavimo pokario Vokietijoje etapui, kuriam būdinga tai, kad karo istoriją rašę kariai iš esmės siekė pateisinti save, didžiąją kaltės dalį už visas karines nesėkmes versdami netikusiam nacional-socialistų partijos vadovavimui. Tiesa, Klaipėdos užėmimo istorijos atveju tokių intencijų, kurios gana gerai išryškėja, pvz., gen. Otto Lascho knygoje apie Karaliaučiaus tvirtovės žlugimą¹³, beveik nerasime. Tai neturėtų stebinti, kadangi Vokietijos pajėgų pasitraukimas iš Klaipėdos, anot minėtų vokiečių šaltinių, buvo iš esmės sėkmingas.

Bet koku atveju abiem – pokario Vokietijos ir pokario SSRS – atvejais Klaipėdos užėmimo istoriografiniam reprezentavimui yra būdinga tai, kad jame dažniausiai nebuvo keliama jokių klausimų ir pateikiamas tik vienpusis istorijos variantas. Tai, beje, yra būdinga ne tik pirmųjų pokario dešimtmečių Vokietijoje mums aktualia tema pasirodžiusiai literatūrai, bet ir vėlesniems tekstams, pvz., straipsniams, pasirodžiusiems Klaipėdos krašto išeivijoje leidžiamame laikraštyje „Memeler Dampfboot“¹⁴,

⁹ Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare..., p. 206.

¹⁰ Борьба за Советскую Прибалтику..., Кн. 3: Завершающий этап. Рига, 1969, с. 51, 55.

¹¹ EBELING, W. Der Kampf der Festung Memel. *Memeler Dampfboot*, 1954 11 20, Nr. 22; 1954 12 05, Nr. 23; 1954 12 20, Nr. 24; 1955 01 05, Nr. 1.

¹² DIECKERT, K.; GROßMANN, H. *Der Kampf um Ostpreussen: Der umfassende Dokumentarbericht über das Kriegsgeschehen in Ostpreussen*. München, 1960.

¹³ LASCH, O. *So fiel Königsberg: Kampf und Untergang von Ostpreussens Hauptstadt*. München, 1958.

¹⁴ JENETT, R. Das Evakuierung Memels Ende Juli 1944. *Memeler Dampfboot*, 1952 08 02–03, Nr. 14; STÜBIG, W. Soldat im Memel-Brückenkopf, 1.–4. Teil. *Memeler Dampfboot*, 1953 09 05–1953 10 20, Nr. 17–20; Der Kampf um Memel. *Memeler Dampfboot*, 1955 01 20, Nr. 2; JENETT, R. Die Kriegsmarine im Einsatz vor Memel. *Memeler Dampfboot*, 1968 11 20, Nr. 22; Bericht aus dem Brückenkopf Memel. *Memeler Dampfboot*, 1970 06 05, Nr. 11; Der Kampf um Memel. *Memeler Dampfboot*, 1980 02 20, Nr. 2.

kraštotyrininko Heinricho Kurschato tekstui¹⁵, kuriame daugelyje vietų yra ištisai cituojamas Wernerio Ebelingo pasakojimas, arba kraštotyrininko Heinzo Schöno, 1945 m. sausį išgyvenusio per keleivinio laivo „Wilhelm Gustloff“ katastrofą, veikalui¹⁶. Faktiškai daugelį šių tekstų vienija tai, kad jie atsirado iš prisiminimų fiksavimo arba kraštotyrinio, o ne mokslinio intereso.

Mokslinis interesas Klaipėdos užėmimo 1944–1945 m. klausimu išryškėjo Lietuvoje tik po nepriklausomybės paskelbimo. Jo fone buvo bendroji kritinė nuostata, atsiradusi 9-ojo dešimtmečio pab. Lietuvoje įsteigus alternatyvius viešosios nuomonės formavimo šaltinius, kurie teikė galimybę iškelti „okupacijos“, o ne „išvadavimo“ idėją. Keičiantis 1944–1945 m. karo įvykių Klaipėdoje istorijos pagrindinei idėjai, miesto „išvadavimo“ ir „šturmo“ stereotipai buvo nuvainikuoti, ir dabar centriniai jos leitmotyvai buvo perimti iš vokiškos istorijos versijos („Klaipėdos šturmo nebuvo“) ir bendrosios pokario Lietuvos istorijos versijos („Klaipėda buvo ne išvaduota, bet okupuota“¹⁷). Tokias Klaipėdos užėmimo traktuotes, kurios buvo diskutuojamos ir 1995 m. pr. Klaipėdoje surengtoje konferencijoje „Klaipėda ir Lietuva XX a. istorijos lūžiuose“, visų pirma leido suformuluoti pirmieji istoriografiniai bandymai palyginti abi – sovietinę ir vokiškąją – Klaipėdos užėmimo istorijos versijas. Juos matome Vyganto Vareikio¹⁸ ir Petro Stankero¹⁹ tekstuose. Vis dėlto abu tekstai yra pirmiausia apžvalginės paskirties, todėl manytumėme, kad nuoseklus istoriografijos Klaipėdos užėmimo tema palyginimas vis dar tebėra aktualus uždavinys, juolab kad jau esama panašių bandymų pavyzdžių kaimyninėje Kaliningrado srityje²⁰.

Memelio operacija pavyko: Memelis neužimtas (?)

Antrojo pasaulinio karo Rytų frontas atsirito iki Klaipėdos 1944 m. rudenį. Rugsėjo 24 d. vyriausioji karo vadovybė Maskvoje išsiuntė I Pabaltijo fronto vadovybei įsakymą skubiai pergrupuoti dalį pajėgų į Šiaulių prieigas ir spalio 1–2 d. pradėti puolimą Klaipėdos (Memelio) kryptimi²¹. SSRS išleistoje literatūroje apie Antrąjį pasaulinį karą Memelio operacija aprašoma palyginti detalai ir yra laikoma stambesnės Pabaltijo operacijos dalimi. Visuose tokio pobūdžio karo istorijos šaltiniuose ji pristatoma kaip slapta SSRS kariuomenės manevras, kone sutartinai kartojant, kad „priešas“ šio manevro nesitikėjo: frontui sustojus už Šiaulių, tikėtasi, kad SSRS armija puls Rygos kryptimi. Ten ir buvo telkiamos pagrindinės Vokietijos pajėgos, iš dalies atitrauktos ir iš Lietuvos teritorijos. Tačiau SSRS vyriausiajai karo vadovybei rūpėjo atkirsti armijų grupę „Šiaurė“ nuo Rytprūsio buvusios armijų grupės „Centras“. Tai tapo pagrindiniu Memelio operacijos tikslu.

¹⁵ KURSCHAT, H. A. *Das Buch vom Memelland*. Oldenburg, 1968.

¹⁶ SCHÖN, H. *Die letzten Kriegstage: Ostsee Häfen, 1945*. Stuttgart, 1995.

¹⁷ Tokia mintis buvo pakartota ir Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje 2005 m. pr. vykusioje diskusijoje Klaipėdos užėmimo 60-osioms metinėms paminėti. Kai kurie autoriai nuėjo taip toli, kad 1945 m. teigia buvus net Klaipėdos atveju visiškai netinkamą istoriografinį naujadarą – „reokupaciją“ (ši sąvoka, apibrėžianti pakartotinę SSRS įvykdytą Lietuvos okupaciją, negali būti taikoma Klaipėdos krašto atveju, nes 1940–1941 m., pirmosios SSRS okupacijos metu, kraštas priklausė Vokietijai). Žr. diskusiją dėl „reokupacijos“ sąvokos ir Algirdo Jakubčionio pasiūlymus: JAKUBČIONIS, A. Antroji okupacija – reokupacija. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2 (10), p. 119–121.

¹⁸ VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993, p. 54–55.

¹⁹ Du tekstai beveik identiški: STANKERAS, P. Keturi mėnesiai, kai Klaipėdai buvo lemta būti tvirtove. *Lietuvos rytas*, 1995 01 27, Nr. 22 (1242); STANKERAS, P. *Kova dėl Klaipėdos (Memelio gynyba 1944–1945 metais)*. *Vakarų ekspresas*, 1995 02 06, Nr. 28 (865). Didelė informacijos dalis kartojama ir trečiame P. Stankero tekste: STANKERAS, P. Mūšiai dėl Klaipėdos. In *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyr. red. A. ANUŠAUSKAS. Vilnius, 2005, p. 267–270. Nė vienu iš trijų atvejų autorius nenurodo, kokiais šaltiniais remiasi.

²⁰ ГОЛЬЧИКОВ, С. *Поле боя – Пруссия*. Калининград, 2005.

²¹ *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945*. Т. 4. Москва, 1962, с. 354.

Sutelkus smogiamąją grupuotę, jos pagrindinis smūgis 43-iosios armijos (vadas gen. ltn. Afanasijus Beloborodovas) ir 5-osios gvardiečių tankų armijos (vadas gen. ltn. Vasilijus Volskis) pajėgomis turėjo būti suduotas Telšių ir Klaipėdos kryptimi, dešiniuojų puolimo flangu 6-osios gvardiečių armijos (vadas gen. plk. Ivanas Čistiakovas), 51-osios armijos (vadas gen. ltn. Jakovas Kreizeris) ir 4-osios smogiamosios armijos (vadas gen. ltn. Piotras Malyšėvas) pajėgomis priremiant Vokietijos pajėgas Kurše. Šalutinis puolimo smūgis 2-osios gvardiečių armijos (vadas gen. ltn. Porfilijus Čančibadze) pajėgomis buvo numatomas Kelmės ir Tilžės kryptimi. I Pabaltijo frontui Memelio operacijoje iš pietų turėjo talkinti III Baltarusijos frontas, kuris 39-osios armijos (vadas gen. ltn. Ivanas Liudnikovas) pajėgomis turėjo pulti iš Raseinių prieigų Tauragės ir Tilžės kryptimi.

I Pabaltijo fronto pajėgų perdislokavimas iš dešiniojo fronto sparno į kairįjį ir į centrą vyko šešias naktis. Jo metu buvo perkelta pusė milijono karių, 9,3 tūkst. artilerijos pabūklų, 1340 tankų ir savaeigių artilerijos pabūklų, įvairių fronto ir armijų užnugario tarnybų²². Fronto pajėgų pergrupavimo ir telkimo operacija buvo slapta. Vermachtas pastebėjo SSRS pajėgų persigrupavimą prieš pat operacijos pradžią²³, tik spalio 4 d. Tryškių apylinkėse buvo pradėta telkti elitinė šarvuotų grenadierių divizija „Großdeutschland“, tačiau jau kitą dieną Raudonoji armija pradėjo puolimą²⁴.

Esama kelių akivaizdžių faktų, patvirtinančių, kad Vermachtui Raudonosios armijos ofenzyva buvo netikėta ir tam išties nebuvo pasirengta. Pirma – tai menkas pajėgų sutelkimas fronto ruože. Po tam tikrų perdislokavimų 3-iajai tankų armijai visam 200 km ilgio frontui beliko tik penkios divizijos²⁵, nors sovietų šaltiniuose priduriama, kad per puolamąją operaciją buvo galima tikėtis, jog Vermachtas įtrauks dar 7–8 divizijas, iš jų 4 tankų²⁶. Bet kokių atveju palyginus su I Pabaltijo fronte minimomis 57 divizijomis²⁷, akivaizdu, kad SSRS pajėgos turėjo pernelyg akivaizdžią tikimybę šią operaciją užbaigti sėkmingai.

Antrasis liudijantis veiksnys – tai skubota evakuacija iš Klaipėdos krašto. Didžiąją gyventojų ir įrenginių dalį 24-osios povandeninių laivų flotilės vado kpt. Karlo Friedricho Merteno vadovaujamas štabas evakavo dar liepos–rugsėjo mėnesiais, palikdamas mieste apie 4 tūkst. žmonių²⁸. Tačiau paskui grįžusiuosius derliui nuimti ėmė grįžti ir kai kurie miestiečiai, todėl rugsėjo pab. vien Klaipėdoje galėjo būti apie 10 tūkst. gyventojų²⁹. Evakuoti Klaipėdos krašto gyventojus 3-iosios tankų armijos vadas gen. plk. Erhardas Rausas rekomendavo partijai spalio 6 d., o įsakymas dėl to atėjo tik spalio 7 d.³⁰ Tą dieną Klaipėdoje per radiją buvo paskelbta, kad visos moterys ir vaikai dar tą pačią dieną turi evakuotis (nors, pasak liudijimų, mieste ir taip nebuvo likę vaikų³¹), bet tik spalio 9 d. Klaipėdos vyr. burmistras Wilhelmas Brindlingeris partinio apskrities vado (vok. *Kreisleiter*) Karlo Reuterio ir karinės vadovybės vardu pranešė, kad visos civilinės įstaigos paleidžiamos ir visi mieste likę civiliai privalo evakuotis, jei tik nėra pašaukti kasti apkasų³². Taigi spalio 7 d. laivynas pradėjo evakuoti civilius (kodinis operacijos pavadinimas „Gudobelė“, vok. *Weißdorn*) tuo metu,

²² *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2: *К Балтийскому морю*. Рига, 1967, с. 182.

²³ *Ibid.*, с. 183.

²⁴ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 46.

²⁵ *Ibid.*, S. 46.

²⁶ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2, с. 176–177.

²⁷ *Ibid.*, с. 177. Tiesa, tiesiogiai į Memelio operaciją buvo įtraukta tik kiek mažiau nei 2/3 visų fronto pajėgų (*Ibid.*, с. 212).

²⁸ JENETT, R. Das Evakuierung Memels...

²⁹ АРБУШАУСКАЙТЕ, А. Л. Коренное гражданское население Клайпедского края в условиях советской оккупации. *Tiltai*, 1998, Nr. 2–3 (4–5), p. 90.

³⁰ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 47.

³¹ Dispersio darbuotojos Käthe's Marquardt atsiminimai: SCHÖN, H. Op. cit., S. 28–30.

³² TILITZKI, Ch. *Alltag in Ostpreußen 1940–45. Die geheimen Lageberichte der Königsberger Justiz*. Leer, 1991, S. 283–284.

kai SSRS Baltijos laivyno karinės oro pajėgos jau bombardavo miestą. Jau spalio 6–8 d. jos įvykdė pirmuosius žvalgybinius antskrydžius, kurių metu Klaipėda buvo apmėtoma iš oro lengvomis skeveldrų bombomis. Nepaisant to, kad didelės žalos šie antskrydžiai nepadarė³³, kariuomenės sausakimšai prikištame mieste jie neabejonai sukėlė likusių civilių gyventojų, per visą karo laikotarpį beveik nepatyrusių, ką reiškia oro antskrydžiai, paniką. Guy Sajeris vaizduoja evakuaciją iš Klaipėdos kaip žmonių, pripratusių prie tvarkos, patekimą į visiškai chaotišką padėtį: „Dieną ir naktį iš uosto išplaukdavo įvairiausi laivai, pripildyti tiek žmonių, kiek tik galėjo plukdyti. Ilgos eilės pabėgėlių, kuriuos valdžia bandė suregistruoti, nusidriekė prie krantinių, tapdami rusų lakūnų taikiniams, į kuriuos sunku būtų nepataikyti. Bombos sproginėjo rėkiančioje minioje, žmonės žuvo, bet likusieji vis vien stovėjo eilėje siekdami patekti į kitą laivą.“³⁴

Po evakuacijos, be kariuomenės dalinių, mieste dar pasiliko žandarmerija, policija, pasienio, priešgaisrinė ir priešlėktuvinė apsauga, taip pat specialiai paliktas civilių vyrų likutis, suvienytas į kuopas ir vokiečių literatūroje paprastai vadinamas „folksšturmu“ (*Volkssturm*)³⁵. Pastarasis įvardijimas taip pat reikalauja tam tikrų patikslinimų. Kaip žinoma, Adolfo Hitlerio dekretas dėl rikiuotei netinkamų 16–60 metų vyrų šaukimo į folksšturmą dalinius buvo išleistas jau 1944 m. rugsėjo 25 d. Visgi Klaipėdoje folksšturmą kaip toks buvo apibrėžtas anksčiausiai lapkričio pab. ar gruodžio pr.³⁶ Nepaisant to, jau pirmosiomis SSRS pajėgų puolimo dienomis likę mieste civiliai vyrai, neparengti ir neturėję būtinos amunicijos, faktiškai buvo nukreipti vykdyti folksšturmui numatytą funkciją. Jie turėjo dalyvauti gynybinių pozicijų statyboje ir rūpintis šių pozicijų apsauga iki papildomų kariuomenės pajėgų atvykimo į Klaipėdą, todėl net priešakinėse pozicijose kurį laiką civiliai, o pasak Guy Sajerio, netgi moterys, kaudavosi šalia kareivių, nors kiti vokiečių šaltiniai ir bando tai paneigti³⁷. Neaišku ir tai, ar statyti gynybinių apkasų ištis buvo nukreipti Klaipėdoje laikyti prancūzų, belgų ir rusų karo belaisviai, kaip, regis, remiantis dokumentine medžiaga, teigta sovietinėje užėmimo versijoje³⁸.

Akivaizdu, kad 1944 m. spalio 5 d. vidurdienį prasidėjusio Raudonosios armijos puolimo per nelyg menkos Klaipėdos ruožė paliktos Vokietijos pajėgos sulaikyti didelių galimybių neturėjo. Nors Vermachtas su savo penkiomis divizijomis ir mėgino kontratakuoti, tačiau nepajėgė atsilaikyti, tad visus svarbesnius Žemaitijos miestelius beveik be didesnių pastangų SSRS pajėgoms pavyko užimti per kelias dienas. Vokietijos karo vadovybė suvokė šio manevro reikšmę, todėl jau prieš pat puolimo pradžią ėmė siųsti papildomą karinį kontingentą. Dėl nepakankamų pajėgų visoje Žemaitijoje įrengtų gynybinių punktų nebuvo kam ginti, taigi vieninteliu atsparos punktu galėjo tapti tik Klaipėda. Tad dvi iš keturių papildomai į operaciją įtrauktos divizijos buvo telkiamos būtent Klaipėdoje. Jau spalio 6 d. priešpie motorlaiviu „Füsilier“ čia buvo atplukdyti pirmieji Rygoje dislokuotos 58-osios pėstininkų divizijos daliniai³⁹ (ji buvo transportuojama į Klaipėdą jūra, nes sausumos keliu kariuomenei esą trūkė benzino⁴⁰), o spalio 9 d. popiet transporteris „Kanonier“ atgabeno du šarvuotų grenadierų divizijos „Großdeutschland“ batalionus ir štabą⁴¹.

³³ EBELING, W. Der Kampf der Festung Memel. Op. cit., 1954 12 20, Nr. 24; DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 50.

³⁴ SAJER, G. *The Forgotten Soldier*. Herndon, 2001, p. 416.

³⁵ Der Kampf um Memel. *Memeler Dampfboot*, 1955 01 20, Nr. 2, DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 48.

³⁶ Der Kampf um Memel. *Memeler Dampfboot*, 1955 01 20, Nr. 2.

³⁷ Plg. SAJER, G. Op. cit., p. 417; KURSCHAT, H. A. Op. cit., S. 214.

³⁸ BORIKAS, S. Krauju sutvirtinta, 4 dalis. *Tarybinė Klaipėda*, 1965 01 13, Nr. 9 (5218).

³⁹ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 50.

⁴⁰ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2, с. 193.

⁴¹ JENETT, R. Das Evakuierung Memels...

Raudonoji armija peržengė Klaipėdos krašto ribą spalio 9 d. ir jau dienai baigiantis 5-oji gvardiečių tankų armija iš šiaurės, o 43-iosios armijos daliniai iš pietų priartėjo prie Klaipėdos 16 km atstumu⁴². Kitą dieną SSRS pajėgos išėjo prie Baltijos jūros, tačiau visi 43-iosios armijos, kurios daliniai galiausiai apsupo Klaipėdą ir iš šiaurės, bandymai išsyk įsiveržti į miestą buvo nesėkmingi, todėl dvi savaites prie įtvirtintų pozicijų aplink Klaipėdą vyko daug pajėgų pareikalavęs mūšis. Čia būtina pabrėžti, kad visoje Klaipėdos užėmimo istorijoje tai ir buvo vienintelis įvykis, kurį neabejotinai galima vadinti *mūšiu dėl Klaipėdos*. Vyko šis mūšis 1944 m. spalio 10–23 dienomis ir baigėsi SSRS pajėgų nesėkme.

Prieš puolantią 43-iają armiją Klaipėdoje gynėsi atsitraukusių iš Žemaitijos junginių dalys (šarvuotų grenadierų divizija „Großdeutschland“ ir 7-oji tankų divizija), sustiprintos jūra atgabenta 58-ąja pėstininkų divizija. Jau nuo 1939 m. Klaipėdos uostamiestis formaliai turėjo jūrų tvirtovės (*Festung*) statusą; jos gynybai vadovavo tvirtovės komendantas (paskutinis komendantas nuo 1944 m. rugsėjo 18 d. buvo jūrų kapitonas Johannesas Mölleris⁴³). Savo žinioje puolimo metu jis turėjo 217-ąjį priešlėktuvinės gynybos jūrų batalioną ir kelias priešlėktuvinės gynybos baterijas⁴⁴. 1944 m. spalį, kai Klaipėda ir jos artimiausios apylinkės buvo apsuptos iš sausumos, susidarė vadinamasis placdarmas (*Brückenkopf Memel*), ir vadovavimas visoms jame atsidūrusioms sausumos pajėgoms buvo patikėtas 3-iosios tankų armijos 28 korpusui (vadas – pėstininkų gen. Hansas Gollnickas⁴⁵), kuris jau nuo plano „Barbarossa“ vykdymo pradžios dalyvavo mūšiuose SSRS.

Labai svarbų vaidmenį mūšyje dėl Klaipėdos suvaidino karo laivyno (*Kriegsmarine*) 2-oji kovinė grupė, suburta 1944 m. vasarą Gotenhofene (Gdynėje) ir vadovaujama viceadmirolo Augusto Thiele'ės. Ją sudarė sunkieji kreiseriai „Prinz Eugen“ ir „Lützow“, trys eskadriniai minininkai iš 6-osios eskadrinių minininkų flotilės: „Z25“, „Z35“, „Z36“ ir 3-ioji minininkų flotilė, sudaryta iš laivų „T13“, „T16“, „T19“, „T20“, „T21“. 2-oji kovinė grupė spalio 10–23 d. su pertraukomis rėmė sausumos pajėgas, iš jūros atakuodama žemyninius taikinius Raudonosios armijos pozicijose. Sunkiųjų kreiserių atakų svarumą patvirtino abi pusės. 28-ojo armijos korpuso vadovybė patikino, kad ataka daug padėjo ir vokiečių gynybai davė daug moralinės paramos⁴⁶. 19-ojo šaulių korpuso vadas 43-iosios armijos vadui A. Beloborodovui raportavo: „sunku, <...> galinga ugnis iš Memelio pusės. Nuo jūros muša fašistų kreiseriai“⁴⁷. 2-osios kovinės grupės laivai dalyvavo mūšyje dėl Klaipėdos spalio 11–12, 14–15 ir 23 dienomis⁴⁸.

Mūšio dėl Klaipėdos metu įnirtingiausios kovos vyko ties vadinamąja pagrindine fronto linija (*Hauptkampflinie*)⁴⁹. Šaltiniuose fiksuojama, kad SSRS pajėgos bandė šturmuoti miestą spalio 10–12 dienomis, spalio 14 ir vėliau dar kartą spalio 22 d.⁵⁰ Visais atvejais tankų ir pėstininkų atakas lydėdavo išankstiniai artilerijos apšaudymai ir aviacijos antskrydžiai. Tačiau visais atvejais SSRS

⁴² Plg. *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2, с. 200–201; KURSCHAT, H. A. Op. cit., S. 212.

⁴³ SCHÖN, H. Op. cit., S. 33.

⁴⁴ Tvirtovės komendanto Johannesas Mölleris pranešimas: Ibid., S. 34.

⁴⁵ Gen. Hans Gollnick (1892–1970), vadovavęs 28-osios armijos korpusui nuo 1944 m. gegužės, 1943 m. rugpjūtį tapo Riteriškojo geležinio kryžiaus su ažuolo lapais kavalieriumi.

⁴⁶ JENETT, R. Die Kriegsmarine im Einsatz...

⁴⁷ БЕЛОБОРОДОВ, А. *Всегда в бою*. Москва, 1978, с. 301.

⁴⁸ Plačiau žr.: JENETT, R. Die Kriegsmarine im Einsatz...

⁴⁹ Pagrindinė fronto linija ėjo pro šias vietas: Karklininkus (Karkelbeck), Normantus (Paul-Narmund), Eketę (Ekitten), Vėveriškį (Wewerischken), Grynaičius (Grünheide), Lelį (Löllen), Paugus (Paugen), Jakus (Jacken), Mižeikius (Mißeiken), Cenkunę (Zenkuhnen), Budelkiemį (Buddelkehmen), Šunpetrius (Schompetern), Stariškę (Starrischken).

⁵⁰ EBELING, W. Der Kampf der Festung Memel. Op. cit., 1954 12 20, Nr. 24; DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 52–55.

kariuomenei nepavyko pasiekti jokių reikšmingesnių rezultatų. Kaimai prie pagrindinės fronto linijos eidavo iš rankų į rankas ir virto griuvėsių ir degėsių krūvomis. Pvz., Paugų dvaras keitė šeimininkus septynis kartus⁵¹. Pokarinėje vokiečių literatūroje aprašoma, kad jų pajėgose kovos dvasia buvo stipri ir jos didvyriškai gynė Klaipėdą, kovodamos prie pagrindinės fronto linijos dėl menkausio kaimelio. Tačiau toks idealizmas šioje istorijoje, mūsų supratimu, yra netinkamas, nes jis paprasčiausiai neišvertina psichologinės kovotojų būsenos: išsekinti ilgo traukimosi iš Rytų, kareiviai dabar turėjo kautis jau dėl jų pačių tėvynės miestų.

Atrodo, kad Klaipėdoje susitelkusi Vokietijos kariuomenė tuo metu buvo gavusi įsakymą kontratakuoti ir tuo būdu vėl sujungti Memelio operacijos metu išskaidytas pajėgas. Kontrataka, dalyvaujant tankų korpusui „Hermann Göring“, buvo suplanuota spalio 16–17 d. Iš atsiminimų žinome, kad Klaipėdoje dislokuotos pajėgos išties buvo pajudėjusios pietų kryptimi⁵², tačiau, kaip teigta sovietų šaltiniuose, spalio 16 d. Vermachto vadovybė turėjo pripažinti, kad SSRS pajėgų puolimas šiauriau Klaipėdos sutrukdė realizuoti planą⁵³.

Nuolatinė karo istorijų problema yra nuostolių vertinimas. Pokarinėje SSRS pasirodžiusioje literatūroje buvo pateikti detalūs duomenys apie Vermachto nuostolius, Vokietijoje – ne tokie detalūs apie Raudonosios armijos. Tačiau nei viena, nei kita pusė savo nuostolių įvertinimų nepatvirtino. Sovietų duomenimis, Vermachtas per Memelio operaciją neteko daugiau kaip 24 tūkst. kareivių ir karininkų, 981 artilerijos pabūklų, 420 tankų ir savaeigių artilerijos pabūklų⁵⁴. Nors vokiečių šaltiniai tiksliai savo praradimų nemini, tačiau užsimenama, kad mūšyje dėl Klaipėdos (neaišku, ar čia turima omeny visa operacija, ar tik mūšis Klaipėdos prieigose) 7-oji tankų divizija prarado vieną pulką, o „Großdeutschland“ ir 58-oji pėstininkų divizijos neteko net iki 60% savo pajėgų⁵⁵. Vokiečių duomenimis, dėl geros prieštankinės gynybos SSRS pajėgos per spalio 10–12 d. vykusį šturmą prarado 150 tankų, o spalio 14 d. kovos lauke buvo pašauti dar 66 (kitais duomenimis, 56) tankai⁵⁶.

Memelio operacijos metu SSRS kariuomenei pavyko pasiekti strateginiu požiūriu labai reikšmingus tikslus – palyginti plačiame ruože dezorganizuoti Vokietijos karinę gynybą, įsitvirtinti Latvijoje ir atskirti armijų grupes „Šiaurė“ ir „Centras“. Antra vertus, aktualiausias mūsų temai klausimas, ar šios operacijos metu turėjo būti užimta pati Klaipėda? Atkreiptinas dėmesys, kad pirmojoje po karo leistoje lietuviškoje enciklopedijoje Klaipėdos apsupimas⁵⁷, bet ne užėmimas vaizduojamas kaip natūrali operacijos pabaiga, o gen. mjr. Vladas Karvelis netgi teigė, kad puolimo Klaipėdos kryptimi tikslas buvo „išvaduoti“ Žemaitiją⁵⁸. Tokius nesusipratimus būtumėme linkę aiškinti sovietų literatūroje įsigalėjusiu beveik mechaniniu Raudonosios armijos pergalių vaizdavimu, kurio kontekste jos nesėkmės neturėjo būti akcentuojamos. Kitaip tariant, jeigu Klaipėda turėjo būti užimta 1944 m. spalį, ir tai nebuvo įvykdyta, šis faktas nepuošė pergalingo kariuomenės žygio Berlyno link pasakojimo.

Kokie argumentai liudytų, kad Klaipėdos užėmimas Memelio operacijos metu turėjo tapti Raudonosios armijos siekiniu ar bent jau tikimybe? Pirmiausia, žinoma, operacijos pavadinimas. Antra, spalio 10 d. Raudonajai armijai išėjus prie Baltijos jūros, tuo nebuvo apsiribota ir buvo pradėtas

⁵¹ EBELING, W. Der Kampf der Festung Memel. Op. cit., 1954 12 20, Nr. 24.

⁵² SAJER, G. Op. cit., p. 418. G. Sajerio atsiminimuose šis įvykis nėra datuotas, tačiau sprendžiant iš užfiksuoto eskadrinių minininkų dalyvavimo įvykiuose, kontratakos bandymas galėjo įvykti tarp spalio 10 ir 23 d.

⁵³ *Вторая мировая война 1939–1945...*, c. 623–624.

⁵⁴ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2, с. 223.

⁵⁵ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 55.

⁵⁶ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 54; apie 56 tankus rašo JENETT, R. Das Evakuierung Memels...

⁵⁷ Klaipėdos operacija. In *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 1968, p. 156.

⁵⁸ КАРВЯЛИС, В. Op. cit, c. 110.

mūšis dėl Klaipėdos. Abejones dėl to, ar šis mūšis nebuvo spontaniškas, šiuo atveju galėtų išsklaidyti tai, kad geriausiai dokumentuotuose Memelio operacijos aprašymuose, pasirodžiusiuose sovietmečiu, vis dėlto buvo pažymėta, kad vyriausioji karo vadovybė planavo Klaipėdos užėmimą, tačiau bandymai tai padaryti išsyk buvo nesėkmingi⁵⁹. Trečias labai svarbus argumentas yra tam tikri veiksmai, kurių ėmėsi Lietuvos SSR vadovybė jau prasidėjus operacijai. Vienas iš tuometinės Lietuvos SSR vadovų Justas Paleckis liudijo prieš Raudonajai armijai įžengiant į Klaipėdos kraštą prašęs I Pabaltijo fronto karinės tarybos nario gen. ltn. Dmitrijaus Leonovo įtraukti į operaciją 16-ąją lietuviškąją diviziją⁶⁰. Šis propagandinis veiksmas, kuris vėliau buvo dar sykį pakartotas 1945 m. sausio pabaigoje, turėjo parodyti, kad lietuviai, padedami „broliškos rusų tautos“, patys atsiėmė Klaipėdą. Be to, vos Raudonajai armijai priartėjus prie Klaipėdos, Vilniuje buvo paskirti ir komandiruoti į Klaipėdą pirmieji civilinės administracijos atstovai⁶¹. Tai nepalieka abejonių, kad Lietuvoje 1944 m. spalio pradžioje buvo tikimasi labai greito Klaipėdos užėmimo. Visgi šie lūkesčiai nepasiteisino. Kodėl? Ar tikrai Klaipėdos atsilaikymas buvo „tiesiog stebuklas“⁶², kaip teigė V. Vareikis?

Kodėl Klaipėdos neužėmė 1944 m. spalį?

Atsakymo į šį klausimą nerasime veikaluose tų autorių, kurie, regis, nenorėdami kompromituoti pergalingo Raudonosios armijos žygio pasakojimo, sovietmečiu vaizdavo išėjimą prie Baltijos jūros kaip natūralią Memelio operacijos pabaigą. Antra vertus, labiau pagrįstuose 7-ajame dešimtmetyje pasirodžiusiuose karo veiksmų aprašymuose tam tikri atsakymai yra pateikti. Iš esmės buvo išskiriamos dvi priežastys: 1. teigta, kad SSRS pajėgas sulaukė pajėgi Klaipėdos gynybinių įrenginių sistema (anot 43-iosios armijos vado gen. ltn. A. Beloborodovo, su tokio pajėgumo sistema buvo susidurta pirmą kartą⁶³), 2. akcentuotas karinių pajėgų trūkumas SSRS pusėje; esą didžioji kariuomenės dalis tuo metu buvo nukreipta vykdyti gerokai svarbesnės užduoties – sunaikinti armijų grupės „Šiaurė“ likučius Kuršo pusiasalyje⁶⁴. Kiek šios priežastys pagrįstos?

Pirmas klausimas, kurį čia būtina aptarti, kiek pajėgi buvo Klaipėdos gynybinė sistema? Daugelis pokario autorių, rašiusių apie Klaipėdos Antrojo pasaulinio karo įtvirtinimų ruošą, rėmėsi tuo pačiu šaltiniu – buv. SSRS, dab. Rusijos Federacijos, Gynybos ministerijos archyve saugoma žvalgybine ataskaita. Ataskaitoje minima, kad Klaipėdos gynybinę sistemą sudarė dviejų tipų įrenginiai⁶⁵. Sistemos pagrindą sudarė ugniavietės, ataskaitoje įvardijamos „tvirtovės tipo fortai“ (kaip teigiama, kiekvieną jų sudarė devyni gelžbetoniniai įrenginiai, „fortai“ turėjo elektros tiekimą, įrangą, vandentiekį, visi įrenginiai juose buvo sujungti požeminėmis perėjimais, kiekvienas „fortas“ buvo gerai apginkluotas, priėjimai prie jų užminuoti ir dengti spygliuota viela). Antrieji įrenginiai buvo trys gynybinių apkasų linijos (viena nuo kitos išdėstytos 250–1000 m atstumu), sujungtos tarpusavyje (šie apkasai, anot vokiečių šaltinių, buvo paskubomis kasami 1944 m. spalio

⁵⁹ *История Великой Отечественной войны...*, Т. 4, с. 362; *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2, с. 207, 210.

⁶⁰ ПАЛЕЦКИС, Ю. *В двух мирах*. Москва, 1974, с. 442.

⁶¹ *Tarybinė Klaipėda*, 1974 12 05, Nr. 284 (8251); 1986 01 28, Nr. 23 (11612).

⁶² VAREIKIS, V. *Op. cit.*, p. 53.

⁶³ БЕЛОБОРОДОВ, А. *Op. cit.*, с. 300.

⁶⁴ *История Великой Отечественной войны...*, Т. 4, с. 359; *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2, с. 210–211.

⁶⁵ Ataskaitos turinys referuojamas remiantis: *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 2, с. 210–211; БАГРАМЯН, И. *Так шли мы к победе*. Москва, 1977, с. 476.

pradžioje⁶⁶). Pirmąją liniją dengė spygliuotos vielos, spiralių „Bruno“ ir kt. užtvarų juosta, o visi keliai į miestą buvo užminuoti. Antrąją ir trečiąją linijas (pastaroji buvo miesto prieigose) sudarė ištisiniai apkasų grioviai, aprūpinti atviromis kulkosvaidžių aikštelėmis ir šaudymo lizdais, irgi dengiami spygliuotos vielos ir kitų užtvarų.

Ką apie Klaipėdos gynybinę sistemą kalba vokiečių šaltiniai? Pirmiausia būtina pažymėti, kad referuotoje ataskaitoje minimi „fortai“ yra klaidinantis terminas. Neatsitiktinai vėlesnėje literatūroje buvo padaryta korekcija, kad ištis „fortus“ reikėtų suprasti kaip ilgalaikes ugniavietes (dotus⁶⁷). Tačiau netgi tai gali kiek suklaidinti. Iš tiesų minėti „fortai“ buvo gynybinių įtvirtinimų statiniai, skirti priešlėktuvinėms ir pakrančių artilerijos baterijoms. Kaip šiandien žinoma, laikinus statinius joms buvo pradėta statyti jau 1939 m. balandį, o 1939 m. liepos 10 d. vyriausioji Vokietijos karinio jūrų laivyno vadovybė nusprendė sumontuoti nuolatinės artilerijos baterijas aplink Klaipėdos uostą: dvi pakrantės baterijas prie pat Baltijos jūros Giruliuose ir Smiltynėje (kiekviena jų turėjo būti apginkluota keturiais 15 cm skersmens sunkiaisiais pabūklais) ir šešias priešlėktuvines artilerijos baterijas (kiekvienoje keturi 8,8 cm skersmens sunkieji pabūklai), išdėstytas žiedu aplink miestą, 4 km atstumu viena nuo kitos⁶⁸. Kiekvienoje baterijoje du pabūklai galėjo šaudyti tik į jūrą, likę du pabūklai buvo zenitinės patrankos⁶⁹. Visos numatytos baterijos, turėjusios ginti Klaipėdos jūrinę tvirtovę, buvo pastatytos⁷⁰, tačiau 1940–1941 m. pasikeitus Vokietijos pakrančių gynybos strategijai, beveik visos buvo nuginkluotos⁷¹. Manoma, kad 1941–1944 m. pakrantės baterijos Klaipėdoje išvis nebuvo dislokuotos, tačiau priešlėktuvinių artilerijos baterijų buvimo klausimas lieka atviras. Tik 1944 m. spalį buvo atkelta naujų priešlėktuvinės artilerijos baterijų, kurioms, kaip spėjama, irgi buvo statomi papildomi gynybiniai įrenginiai (ypač Kuršių nerijoje)⁷².

Taigi aiškėja, kad gynybiniai įrenginiai, kuriuos sovietų žvalgyba įvardijo kaip „fortus“, iš tiesų buvo priešlėktuvinės artilerijos baterijos. Maža to, 1944 m. ne visos jos buvo apginkluotos. Iš aštuonių baterijų tik keturiose 1944 m. fiksuojama ginkluotė: Girulių pakrantės apsaugos baterijoje ir trijose priešlėktuvinės artilerijos baterijose: vienoje Melnragėje ir dviejose Kuršių nerijoje⁷³. Dar daugiau, pasak tvirtovės komendanto J. Möllerio, jūrų tvirtovės gynybai skirta artilerija nebuvo parengta šaudyti į „rusų tankus“, taigi mūšio dėl Klaipėdos metu teko apsieiti 4 cm skersmens zenitinėmis patrankomis, įrengtomis ant lafetų⁷⁴. Taigi kyla klausimas, ar nepervertino SSRS žvalgyba

⁶⁶ EBELING, W. Der Kampf der Festung Memel. Op. cit., 1954 11 20, Nr. 22; KURSCHAT, H. A. Op. cit., S. 214.

⁶⁷ Sąvoka „dotas“ yra rusų k. vartojama abreviatūra, reiškianti ilgalaikę (gelžbetoninę, šarvuotą konstrukciją, etc.) ugniavietę (ДОТ – *долговременная огневая точка*).

⁶⁸ ROLF, R. Vokiečių pakrantės gynybos įtvirtinimai Klaipėdos krašte (1939–1944). In *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas, 2008, p. 111–112.

⁶⁹ Tvirtovės komendanto Johannesio Möllerio pranešimas: SCHÖN, H. Op. cit., S. 33.

⁷⁰ Tai galima tvirtinti remiantis lauko tyrimų metu atlikta apžiūra. Neblogai išlikę pakrantės apsaugos baterijų statiniai yra šiauriau Girulių (baterija „Memel-Nord“, dar vadinta „Brommy“ arba „Försterei“) ir Smiltynės pajūryje (baterija „Memel-Süd“, dar vadinta „Jachmann“), 2,75 km piečiau Pietinio molo. Priešlėktuvinių apsaugos baterijų statiniai yra išlikę: 1. baterijos „Nordmole“, arba „Mellneraggen“, griuvėsiai Melnragės pajūryje, 2. baterijos „Dange“ griuvėsiai dabar užstatomoje teritorijoje į šiaurės rytus nuo buv. Mažojo Tauralaukio dvaro, 3. puikios būklės baterijos „Löllen“ įrenginiai, išlikę buvusiam Dinviečių (dab. Lelių) kaime (priklauso privačiam savininkui), 4. baterijos „Göthzhöfen“ tik statinių liekanos dab. pramoninėje miesto teritorijoje tarp buv. Gedminių ir Lypkių dvarviečių, 5. gerai išlikę baterijos „Schweinsrücken“ statiniai Kuršių nerijoje, ties Kiaulės nugara, 6. baterijos „Seestrand“, arba „Standhalle“, griuvėsiai Smiltynėje, netoli Jūrų muziejaus.

⁷¹ ROLF, R. Op. cit., p. 111.

⁷² Ibid., p. 122.

⁷³ Ibid., p. 124.

⁷⁴ Tvirtovės komendanto Johannesio Möllerio pranešimas: SCHÖN, H. Op. cit., S. 34. Vienos iš baterijų vadas kpt. lt. Bernhardas Sperlingas savo atsiminimuose nurodo priešingai, esą baterijų ugnis „buvo tokia veiksminga“, kad jie galėjo visą savaitę, kol neatvyko sausumos kariuomenė – divizija „Großdeutschland“, „atsilaikyti prieš rusų

Klaipėdos placdarmo gynybinio pajėgumo? Žinoma, šiuo atveju svarbu pažymėti, kad, ko gero, ne tiek zenitinės artilerijos nukreipimas, kiek ypač sunkių kreiserių, dalyvavusių mūšyje dėl Klaipėdos, galingos salvės atnešdavo daug fizinės žalos ir veikė raudonarmiečius psichologiškai. Tačiau sunku būtų sutikti, kad Memelio operacijos nesėkmė šiuo aspektu priklausė vien nuo palyginti patikimos gynybos, kurią Vokietijos karinei vadovybei per gana trumpą laiką pavyko suorganizuoti Klaipėdos ruože.

Šiuo atveju būtina atkreipti dėmesį į kitą geriausiai dokumentuotose karo istorijose nurodytą priežastį, kuri atrodo esanti gerokai pagrįstesnė. SSRS karinei vadovybei išties strategiškai gerokai svarbesnis uždavinys buvo užimti Kuršą. I Pabaltijo fronto vadovybė siekė neleisti, kad armijų grupė „Šiaurė“ susitelktų Kuršo pusiasalyje⁷⁵, o kai tai įvyko, turėjo skaitytis su daugiau kaip 30 Kurše užspeistų Vermachto divizijų. Nei šių divizijų evakuacija, nei prasiveržimas Rytprūsių link buvo nepageidaujami, todėl prieš Vermachto pajėgas, atsidūrusias Kurše, buvo mesta didžioji I Pabaltijo fronto pajėgų dalis. Vis dėlto sunku pasakyti, ar tai paaiškina faktą, kad 92-ojo, 90-ojo ir didžioji dalis 19-ojo šaulių korpusų (visi priklausė 43-iajai armijai) junginiai, spalio 10 d. apsupę Klaipėdą, nesugebėjo įveikti joje buvusio vieno armijos korpuso (netgi įvertinant tai, kad SSRS armijos junginiai buvo mažesni už analogiškus Vermachto junginius). Tiesa, šiuo atveju svarbu pažymėti, kad 43-ioji armija netrukus gavo įsakymą „ištempti“ savo pajėgas ilgame fronto ruože iki Ragainės ir negalėjo koncentruotis vien į Klaipėdos puolimą, tuo tarpu 5-oji gvardiečių tankų armija, spalio 10 d. išėjusi prie Baltijos šiauriau Klaipėdos, nebuvo nukreipta prieš Klaipėdos placdarmo pajėgas, o vietoj to spalio 20 d. išvesta į rezervą⁷⁶.

Tam tikrą paaiškinimą, kodėl SSRS kariuomenei 1944 m. spalį nepavyko užimti Klaipėdos, siūlo jau minėtos 43-iosios armijos vado prisiminimai: „Mano požiūriu, esminė priežastis ta, kad artėdami prie Klaipėdos, mes nesutelkėme savo jėgų. Greitas puolimo tempas, kai kuriomis dienomis panašėjęs į lenktynes, mus pernelyg užvaldė, armija išblaškė savo pajėgas plačiame fronto ruože. Kiekvienas junginys troško pirmasis išeiti prie Baltijos jūros. <...> O štabas laiku nenukreipė greito puolamojo tempo reikalinga linkme. Taigi pradinį smūgį Memelio placdarmui mes sudavėme tik trečdaliu tų pajėgų, kuriomis disponavome. *Vertinant mūsų operaciją kritiškai*, – buvo rašoma mano ataskaitoje, – *armija laiku nepastvėrė momento, nesugebėjo, kai buvo įmanoma, sukongcentruoti visko į vieną tašką. Išsitiesėme plačiame fronto ruože, būta supleišėjusio smūgio, o dūrio nebūta.*”⁷⁷

Karas vyksta, bet ar kariaujama?

Turimos žinios apie laikotarpį nuo 1944 m. spalio 23 d. iki 1945 m. sausio 13 d. yra labiausiai miglotos. Dvi minėtos datos skiria dvi SSRS pajėgų operacijas. Nors Memelio operacija dar buvo Pabaltijo operacijos dalis, bet sausio 13 d. puolimu prasidėjo visiškai nauja Rytprūsių operacija, ir pirmasis jos etapas sovietų literatūroje įvardijamas kaip Kenigsbergo-Insterburgo operacija. Klaipėdos užėmimui pastarosios operacijos metu nebuvo teikiama didelė reikšmė, nes atkirtus Klaipėdą nuo Sembos pusiasalio, jos likimas ir taip būtų buvęs nulemtas.

persvarą“: SCHÖN, H. Op. cit., S. 38. Šios informacijos patikimumas abejotinas, kadangi „Großdeutschland“ atvyko į Klaipėdą anksčiau nei iš sausumos priartėjo Raudonoji armija.

⁷⁵ БАГРАМЯН, И. Op. cit., c. 474.

⁷⁶ Ibid., p. 472, 477.

⁷⁷ БЕЛОБОРОДОВ, А. Op. cit., c. 304–305.

Taigi tris mėnesius Klaipėdos placdarmas buvo apsuptas iš sausumos. Kuršių nerija ir prie jos ištakų Sembos pusiasalyje buvęs Kranto miestelis, geležinkeliu sujungtas su Karaliaučiumi, visą tą laikotarpį Klaipėdai turėjo didelę reikšmę. Nors pagrindiniai kroviniai iš Klaipėdos ir į ją tuo metu buvo gabenami jūra, Kuršių nerija liko vienintelė tvirtovėje blokuotų pajėgų sausumos susisieki-mo su likusiomis Vokietijos pajėgomis arterija. Be to, Krante buvo dislokuoti Klaipėdoje buvusių pajėgų tiekimo, užnugario daliniai, amunicijos atsargos⁷⁸.

Žinoma, kad šiuo laikotarpiu vyko Klaipėdoje likusių pajėgų perdislokavimas. Jau spalio antro-je pusėje 7-oji tankų divizija buvo jūra išgabenta į Rytprūsius⁷⁹. Smarkiai išretėjusi „Großdeutsch-land“ lapkritį iš šarvuotų grenadierų divizijos buvo reorganizuota į tankų korpusą ir iki lap-kričio 28 d. visiškai atitraukta iš Klaipėdos. Atrodo, kad būtent šį atsitraukimą savo emociškai autentiškuose atsiminimuose nupasakojo divizijos grandinis Guy Sajeris⁸⁰. Vietoj išplukdytos „Großdeutschland“ 28-asis armijos korpusas pasipildė naujai atgabenta 95-ąja pėstininkų divizija. Be to, Kuršių nerijoje apsaugai buvo specialiai sukomplektuota ir dislokuota 607-oji ypatingosios paskirties divizija⁸¹. Faktiškai tai reiškė, kad kovų ir atsitraukimo iš Žemaitijos išvarginti daliniai yra keičiami naujai sukomplektuotomis pajėgomis. Taigi 1945 m. sausį Klaipėdoje buvo dislokuo-tos 58-oji ir 95-oji pėstininkų bei 607-oji ypatingosios paskirties divizijos su kelias papildomais batalionais, tarp kurių paminėtinas 502-asis (nuo 1945 m. sausio 5 d. – 511-asis) tankų batalionas.

SSRS karinės žvalgybos vertinimu, 1945 m. sausio 25 d. Klaipėdos tvirtovės gynyboje buvo 95-oji ir 58-oji pėstininkų divizijos, sustiprintos trimis tvirtovių batalionais, apsaugos pulku ir atskiru apsaugos batalionu. Be to, pačiame mieste buvo dislokuoti dar du apsaugos pulkai, vienas tvirtovių batalionas, vienas jūrų pėstininkų batalionas, vienas artilerijos pabūklų divizionas ir vie-nas krantų apsaugos divizionas. Šias Vokietijos kariuomenės pajėgas sudarė 17,3 tūkst. karininkų ir kareivių, 302 didesni negu 81 mm kalibro artilerijos pabūklai, 38 šturmo pabūklai ir 22 tankai⁸².

Vokiečių duomenimis, kalbamu laikotarpiu taip pat vyko tam tikras SSRS pajėgų perdislokavi-mas, po kurio prieš Klaipėdos placdarmo pajėgas Raudonoji armija paliko tik tris šaulių divizijas⁸³. Šie duomenys neatrodo esantys patikimi. Iš tiesų tik 90-asis 43-iosios armijos šaulių korpusas dar mūšio dėl Klaipėdos metu buvo atitrauktas prie Nemuno⁸⁴, tuo tarpu 92-asis ir 19-asis šaulių kor-pusai ir toliau buvo palikti blokuoti Klaipėdos placdarmą. Sausio 16 d., jau prasidėjus Rytprūsių operacijai, abu šaulių korpusai buvo perduoti 4-osios smogiamosios armijos pavaldumui⁸⁵. Šiai armijai, iki tol aktyviai veikusiai Kurše, ir buvo patikėtas Klaipėdos „šturmas“. Be to, žinoma, kad lapkričio antrojoje pusėje ruože tarp Klaipėdos ir Kretingos buvo dislokuoti 406-asis ir 407-asis Baltijos laivyno geležinkelio artilerijos divizionai. Be kitų užduočių, jie kartu su aviacija ir torpe-diniais kateriais turėjo blokuoti Klaipėdą iš jūros⁸⁶, nors iš baterijų ugnies pozicijų prie Palangos jūriniai taikiniai tapdavo matomi tik sukimosi arba įplaukimo į sąsiaurį metu. Todėl išskyrus vieną

⁷⁸ ГОЛЬЧИКОВ, С. О.р. cit., с. 24.

⁷⁹ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. О.р. cit., S. 55.

⁸⁰ Guy Sajerio knyga, pirmąkart išleista prancūzų kalba 1967 m., yra išversta į anglų, lenkų, rusų kalbas. 2005 m. jos dalis apie Klaipėdą buvo publikuota lietuviškai (žr.: *Vakarų ekspresas*, 2005 01 27–29, Nr. 22–24). Šiuose memuaruose vertingesni jų autoriaus psichologiniai išgyvenimai, patirti Klaipėdoje, nei faktografinė dalis, todėl šių emociškai sutirštintų atsiminimų beveik neįmanoma naudoti kaip faktografinio šaltinio.

⁸¹ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. О.р. cit., S. 55.

⁸² *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 49.

⁸³ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. О.р. cit., S. 55.

⁸⁴ БЕЛОБОРОДОВ, А. О.р. cit., с. 304.

⁸⁵ Ibid., p. 310.

⁸⁶ KURLIANDČIKAS, Š. Artileristai mūšiuose dėl Klaipėdos. *Tarybinė Klaipėda*, 1967 05 09, Nr. 108 (5933).

motorlaivio „Füsilier“ atvejį (kuris buvo nelaimingas atsitikimas⁸⁷), vokiečių šaltiniuose kol kas neradome jokių kitų duomenų apie SSRS kariuomenės sunaikintus laivus.

Tris mėnesius, palyginti su tuometine situacija vadinamajame Kuršo katile, fronto ruože aplink Klaipėdą buvo beveik ramu. SSRS Baltijos laivyno aviacija žvalgė virš Klaipėdos⁸⁸, kas darsyk patvirtintų, kad zenitinės artilerijos pajėgumas tuo metu Klaipėdoje nebuvo itin didelis, o prie pagrindinės fronto linijos vykdavo nežymūs apsišaudymai. Abi pusės siuntė viena kitai žvalgus. Reikšmingesnis pajėgų aktyvumas pasireiškė tik pavieniais atvejais, todėl placdarmo pajėgos turėjo galimybę gan nekukliai švesti Naujųjų metų išvakarės⁸⁹.

Viena didžiausių šio laikotarpio mįslių tebelieka sausio 10 d. įvykiai. Gynę tvirtovę daliniai tądien pajudėjo šiaurės kryptimi, ir I Pabaltijo fronto karinė vadovybė šiuos veiksmus traktavo kaip bandymą susijungti su Kuršo grupuote. Pažymėtina, kad daugelyje vokiečių šaltinių apie šį įvykį net neužsimenama; tik W. Stübigo atsiminimuose fiksuojama sausio 10 d. vykdyta operacija „Sidabrinė juosta“ (*Silberstreifen*), kurios metu šiauriniame placdarmo fronte maždaug keturiais km turėjo būti pastūmėta į priekį pagrindinė fronto linija, nes esą iki tol vokiečių ir sovietų pozicijas toje vietoje skyrė 2 km tarpas, kas apsunkino stebėjimą⁹⁰. Atrodo, kad Vermachto daliniams išties pavyko kiek atstumti 92-ojo šaulių korpuso dalinius, ir toliau jie siekė sunaikinti geležinkelio artilerijos baterijas⁹¹. Šis susidūrimas kitą dieną baigėsi *status quo ante* atkūrimu.

Klaipėdos užėmimo istorija be didvyrių ir didvyriškumo

Kalbant apie Klaipėdos užėmimą 1945 m. sausio 28 d., pagrindinė problema yra gana kontroversiškas įvykių traktavimas. Vokiečių šaltiniuose teigiama, kad „rusai“ „neryžtingai sekė atsitraukimą“ ir įžengė į Klaipėdą tik visiškai pasitraukus Vokietijos pajėgoms⁹². Dauguma sovietmečių pasirodžiusių tekstų, ypač tų, kuriuose daugiau vietos buvo skiriama propagandai, teigia vykus Klaipėdos šturmą, kuriame aktyviai pasirodė 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. Mūsų nuomone, abiejose viena kitai prieštaraujančiose pozicijose esama tam tikro iškreiptumo, kuris atsiranda, kai bandoma pateikti vieną įvykio fabulą, nesigilinant į detales. Šiuo atveju svarbu ne vien tai, kas vyko ir kaip vyko, svarbu ir tai, kokiame kontekste vyko.

1945 m. sausio 13 d. III Baltarusijos frontas pradėjo vykdyti Rytprūsių operaciją. I Pabaltijo frontas jos metu turėjo talkinti III Baltarusijos frontui dešiniajame Nemuno krante, t. y. Tilžės apylinkėse ir Klaipėdoje. Todėl sausio viduryje I Pabaltijo fronto vadas armijos generolas Ivanas Bagramianas 4-ajai smogiamajai armijai įsakė užimti Klaipėdą, o jos vadui gen. ltn. P. Malyševui – paruošti užėmimo operaciją⁹³. Sausio 20 d. dviejų šaulių korpusų, perėjusių į 4-osios smogiamosios armijos pavaldumą, sudėtyje buvo 25 041 karys ir 614 didesnių nei 76 mm artilerijos

⁸⁷ „Füsilier“ (6157 bruto registro tonų), lapkričio 19 d. iš Piliavos uosto išplaukęs į Klaipėdą su 60 žmonių įgula ir 250 kareivių bei keleivių, dėl prastų oro sąlygų ir kilusios audros praleido įplauką į uostą ir nuplaukė per toli, patekdamas tiesiai į SSRS laivyno baterijos ugnies sektorių. Laivas buvo pašautas, o kiek vėliau nuskandintas. Išsigelbėjo tik 13 žmonių, nuplaukusių valtimi iki Liepojos (JENETT, R. Die Katastrophe des Motorschiffes „Füsilier“. *Memeler Dampfboot*, 1955 01 20, Nr. 2; DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 55-56).

⁸⁸ BORZOVAS, I. Baltijos lakūnai mūšiuose už Klaipėdą. *Tarybinė Klaipėda*, Nr. 23 (7071), 1971 01 28; STESANAČIUS, A. Oro karžygys. *Tarybinė Klaipėda*, Nr. 108 (8685), 1976 05 09.

⁸⁹ STÜBIG, W. Soldat im Memel-Brückenkopf, 2. Teil. *Memeler Dampfboot*, 1953 09 20, Nr. 18.

⁹⁰ STÜBIG, W. Soldat im Memel-Brückenkopf, 3. Teil. *Memeler Dampfboot*, 1953 10 05, Nr. 19.

⁹¹ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 122.

⁹² DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 97.

⁹³ PETRONIS, P. Klaipėdos operacijos pabaiga. In *Klaipėdos išvadavimas*. Vilnius, 1975, p. 4; *Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare...*, p. 205.

pabūklų⁹⁴. Nors šios pajėgos buvo kiek didesnės už placdarme dislokuotas Vokietijos pajėgas, rengiamas Klaipėdos šturmas, kaip ir ankstesni, galėjo baigtis nesėkme, kadangi papildomų dalinių Raudonoji armija neskyrė. Todėl strateginiu požiūriu, prieš puolant Klaipėdą, buvo svarbu užimti šiaurinę Sembos pusiasalio dalį ir taip atkirsti Klaipėdoje dislokuotiems daliniams tiekimą bei pasitraukimo sausuma galimybę. Taigi kalbamo Klaipėdos puolimo sėkmė pirmiausia priklausė nuo III Baltarusijos fronto sėkmės Kenigsbergo-Insterburgo operacijoje.

Minėtame fronto ruože sausio 13 d. pradėjusios puolimą, SSRS pajėgos, patirdamos didelius nuostolius, pamažu stūmėsi į priekį, sausio 19 d. užimdamos Ragainę, 20 d. – Tilžę ir Gumbinę, o 22 d. – Įsrutį⁹⁵. Tą pačią dieną Raudonajai armijai netoli Labguvos priartėjus prie Deimenos upės, Adolfas Hitleris pagaliau pritarė 3-iosios tankų armijos vado gen. E. Rauso įtikinėjimams visas 28-ojo armijos korpuso pajėgas atitraukti į Karaliaučiaus apylinkes ir jomis sustiprinti pasipriešinimą Raudonajai armijai Sembos pusiasalyje (nors pirmieji daliniai iš Klaipėdos tvirtovės pajudėjo dar sausio 14 d.⁹⁶; jūra buvo išgabenti 511-ojo atskirojo bataliono „Tigrai“⁹⁷). Anot vokiečių šaltinių, dėl Klaipėdos placdarmo evakuacijos nekilo didelių problemų, nes šios evakuacijos (kodinis operacijos pavadinimas „Vėžys“, vok. *Krebs*), pratybos su visomis smulkmenomis buvo surengtos jau 1944 m. gruodį, todėl dabar planingai buvo vykdomos tik anksčiau numatytos priemonės. Pagrindinė užduotis teko pionieriams, turėjusiems susprogdinti strateginius objektus ir pastatyti visų rūšių užtvartas, bei karo laivyno daliniams, turėjusiems ginti atsitraukiančias pajėgas iš jūros ir išgabenti iš placdarmo sunkiąją ginkluotę⁹⁸. Iš 58-osios pėstininkų divizijos dalinių buvo suformuotas plk. lt. Wernerio Ebelingo vadovaujamas ariergardas, kuris turėjo iš užpakalio saugoti atsitraukiančias pagrindines korpuso jėgas⁹⁹. Sausio 24 d. į Krantą išžygiavo pirmieji korpuso daliniai. Aštuoni keltai, esant 30° šalčiui kursavę tarp Klaipėdos ir Smiltynės, naktimis iš sausio 25 į 26, iš 26 į 27 ir iš sausio 27 į 28 d. išgabeno pagrindines 28-ojo korpuso pajėgas. Kartu tuomet jūra buvo išgabenta 10 670 dar nepasitraukusių pabėgėlių ir 7 tūkst. sužeistųjų.¹⁰⁰ Vokietijos pajėgos iš pradžių atsitraukė iš šiaurinių ir rytinių fronto pozicijų, o iš pietinių pozicijų buvo pajudėta tik antrąją naktį, nes pirmalaikis jų palikimas būtų suteikęs galimybę Raudonajai armijai puikiai matyti uostą¹⁰¹.

Tuo pat metu nuo sausio 20 d. 4-osios smogiamosios armijos daliniai pradėjo ruošti planuotam Klaipėdos šturmui. Jis turėjo būti vykdomas 92-ojo šaulių korpuso (vad. gen. mjr. Nikolajus Ibianskis), 19-ojo šaulių korpuso (vad. gen. mjr. Dmitrijus Samarskis) ir 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos (vad. gen. mjr. Adolfas Urbšas) pajėgomis. I Pabaltijo fronto karo taryboje, atrodė, buvo prisimenamas Lietuvos SSR vadovybės dar spalio mėnesį išsakytas pageidavimas, kad pastaroji divizija dalyvautų užimant Klaipėdą, todėl sausio 17 d. šiai divizijai buvo įsakyta palikti pozicijas Kurše. Ji buvo specialiai permesta prie Klaipėdos ir sausio 22 d. susitelkė Jokūbavo

⁹⁴ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 49.

⁹⁵ Plg. DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit.; *Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941–1945*. Ред. С. ИВАНОВ. Москва, 1985.

⁹⁶ EBELING, W. Der Kampf der Festung Memel. *Memeler Dampfboot*, 1955 01 05, Nr. 1; KURSCHAT, H. A. Op. cit., S. 217.

⁹⁷ ГОЛЬЧИКОВ, С. Op. cit., с. 54.

⁹⁸ Der Kampf um Memel. *Memeler Dampfboot*, 1980 02 20, Nr. 2 (straipsnis parašytas 58 pėstininkų divizijos istorijos pagrindu: ZYDOWITZ, K. von. *Die Geschichte der 58. Infanterie-Division 1939–1945*. Podzun, Kiel, 1952).

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ STEINBERG, H. G. *Die Bevölkerungsentwicklung in Deutschland im Zweiten Weltkrieg, mit einem Überblick über die Entwicklung von 1945 bis 1990*. Bonn, 1991, S. 134.

¹⁰¹ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 97.

apylinkėse¹⁰². Tiesa, iš pradžių 16-ajai divizijai buvo paskirtas tik rezervinių pajėgų vaidmuo; priešakines pozicijas Kretingos–Klaipėdos ir Gargždų–Klaipėdos kryptimis turėjo pralaužti 92-ojo ir 19-ojo šaulių korpusų pajėgos¹⁰³.

Vermachto pozicijų pakitimus SSRS pajėgos pastebėjo iškart, sausio 25 d. popietę ir naktį iš sausio 25 į 26 d.¹⁰⁴ Pastebėtas atsitraukimas keitė armijos vadovybės planus: sausio 26 d. po dviejų dienų numatytas puolimas buvo atšauktas, tačiau jau tos pačios dienos pavakarę buvo įsakyta užimti išeities pozicijas puolimui¹⁰⁵. Taigi akivaizdu, kad fronto vadovybė nusprendė neleisti Vokietijos pajėgoms atsitraukti ir pradėti puolimą nedelsiant. Užtat kai kuriuose vokiečių šaltiniuose taip pat rašoma, kad „rusai pradėjo spausti“ ir įtraukė ariergardą į kovas¹⁰⁶.

Pulti miestą buvo nuspręsta iš pietryčių trimis 19-ojo šaulių korpuso divizijomis (32, 70, 344), o iš šiaurės rytų – 92-ojo šaulių korpuso 179-osios šaulių divizijos jėgomis. 16-oji šaulių divizija gavo anksčiau 92-ojo šaulių korpuso 332 ir 378 šaulių divizijoms skirtą tarpinį puolimo barą tarp plentų Kretinga–Klaipėda ir Jokūbavas–Klaipėda. Jau sausio 26 d. vakare 179-oji divizija perėmė vokiečių paliktas pozicijas placdarmo šiaurėje¹⁰⁷. Tuo tarpu visų SSRS pajėgų puolimas prasidėjo sausio 27 d. 10 val. ryto¹⁰⁸, armijos žvalgybai patvirtinus, kad Vermachtas paliko priešakines pozicijas ir atsitraukė į antrąją ir trečiąją gynybos linijas. Tačiau iki sausio 27 d. pavakario Raudonoji armija užėmė tik tiek, kiek buvo atsitraukusios Vokietijos pajėgos, t. y. pirmąją gynybos liniją. Nors aktyvesnį SSRS pajėgų judėjimą stabdė užminuoti laukai ir kitos kliūtys, atrodo akivaizdu, kad apskritai buvo linkstama laukti, kol Vermachtas pasitrauks, ir tik tada užimti likusias pozicijas. Kaip tik tuo, manytumėme, galima paaiškinti vėliau vokiškoje karo istorijoje atsiradusią jau minėtą fabulą, kad „rusai neryžtingai sekė atsitraukimą“. Sovietinėje istorijoje tik 16-osios šaulių divizijos 156-asis ir 249-asis šaulių pulkai parodė žinomą aktyvumą. Temstant jie, žinomais būdais pasižymėjo¹⁰⁹, pralaužė likusias Vermachto pozicijas, iš kurių ir taip buvo atitraukiamos paskutinės pajėgos, ir vakare jau buvo miesto paribyje. Šis laimėjimas buvo toks netikėtas, kad papulkininkiui Vladui Luniai per radiją pranešus apie tai divizijos vadovybei, iš pradžių buvo suabejota šių žinių realumu¹¹⁰. Oficialiuose dokumentuose fiksuojama, kad 249-ojo pulko 1-asis šaulių batalionas (vad. mjr. M. Gladkovas) sausio 28 d. 3 val. nakties pirmasis įsiveržė į Klaipėdą, o antrajame puolimo ešelone buvusio 167-ojo šaulių pulko daliniai, „įveikę pasipriešinimą“ miesto prieigose ir šiauriniuose miesto pakraščiuose, stoties rajone, ir perėję per visą miestą, 5 val. 30 min. išėjo prie Kuršių marių¹¹¹. Plk. Prano Petronio ir V. Lunios atsiminimuose aptinkamas teiginys esą 167-asis

¹⁰² Plg. ПАЛЕЦКИС, Ю. Op. cit., c. 442, 448; 16-osios LŠD artilerijos vado plk. P. Petronio pranešimas Nr. 00102 84-ojo šaulių korpuso artilerijos vadui apie divizijos kovos veiksmus 1945 m. sausio 1 – vasario 25 d., 1945 m. vasario 25 d. In *Lietuvos liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941–1945): dokumentų ir medžiagos rinkinys*. Ats. red. P. ŠTARAS. Vilnius, 1982, p. 380.

¹⁰³ PETRONIS, P. Op. cit., p. 4.

¹⁰⁴ Ibid., p. 7.

¹⁰⁵ Ibid., p. 8.

¹⁰⁶ Der Kampf um Memel. *Memeler Dampfboot*, 1980 02 20, Nr. 2.

¹⁰⁷ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 50–51.

¹⁰⁸ LUNIA, V. 156-asis pulkas mūšyje dėl Klaipėdos. In *Klaipėdos išvadavimas*. Vilnius, 1975, p. 24; *Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare...*, p. 206.

¹⁰⁹ Apie žygdarbius žr.: DOBROVOLSKAS, J. Op. cit., p. 128–129. Pažymėtina, kad rašydamas apie ltn. P. Narbuto, S. Šimonio ir viršilos R. Adomaičio žygdarbius, J. Dobrovolskas nurodė besiremiantis pokario periodine spauda bei 16-osios šaulių divizijos politinio skyriaus viršininko J. Macijausko knyga, o ne oficialiais dokumentais. Nekritiškas rėmimasis minėtais šaltiniais pirmiausia kelių abejonių dėl adekvataus juose minimų įvykių traktavimo.

¹¹⁰ LUNIA, V. Op. cit., p. 26.

¹¹¹ DOBROVOLSKAS, J. Op. cit., p. 126; *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 51–52.

pulkas jau 3 val. buvo pasiekęs uostą¹¹², matyt, tėra apsirikimas, nes tai nesutampa su oficialiais duomenimis.

Šioje vietoje bene įdomiausia tai, kad tik tada, kai gavo žinią apie 249-ojo pulko įsiveržimą į miestą, gen. P. Malyševs įsakė žygiuoti į miestą likusiems smogiamosios armijos daliniams¹¹³: iki 4 val. ryto iš pietryčių Sendvario kryptimi puolę 70-osios divizijos pulkai užėmė miesto dalį piečiau Dangės upės, iki 5 val. trys 179-osios divizijos pulkai (215, 234, 259), puolę per Klaipėdos mišką, pasiekė Melnragę ir Bomelsvitę (6 val. jie pasiekė šiaurines uosto krantines), tuo pat metu 344-osios divizijos pulkai įžygiavo į miestą Tilžės plento kryptimi ir iki 6 val. tuščias miestas buvo užimtas¹¹⁴.

Uždėstas gen. P. Malyševs įsakymas iš esmės galėtų suponuoti kelias alternatyvas: galbūt jis neketino švaistyti kitų pajėgų iki galutinio Vermachto atsitraukimo, tikėtina ir tai, kad lietuviškajai šaulių divizijai propagandiniams sumetimais buvo specialiai sudaryta galimybė pirmai įžengti į Klaipėdą¹¹⁵. Paskutiniai Vermachto ariergardo kareiviai paliko miestą dar 4 val. nakties¹¹⁶ ir, įsitvirtinę Kuršių nerijoje, iš 105 ir 150 mm pabūklų atakavo uosto rajoną¹¹⁷, trukdydami raudonarmiečiams prisiartinti prie marių. Klaipėdos užėmimo metu panaudota taktika buvo taikoma ir toliau: „išvalyti“ pamarį buvo pavesta vien 16-ajai šaulių divizijai, o likusios sovietų pajėgos pasitraukė iš Klaipėdos: 344-oji divizija sausio 28 d. vakare buvo atitraukta Jakų ir Dvilų link, 32-oji šaulių divizija prie Stariškių rengėsi forsuoti marias, 70-oji šaulių divizija sausio 29 d. rytą jau buvo prie Priekulės, o visas 92-asis šaulių korpusas sausio 30 d. pajudėjo Liepojos link¹¹⁸.

Iš šių duomenų aišku, kad Klaipėdos šturmas buvo planuojamas, tačiau faktiškai jis neįvyko, nes 4-osios smogiamosios armijos daliniai iš esmės tik periminėjo Vermachto paliekamas pozicijas, o daugelį susidūrimų faktiškai provokavo patys.

Operacijos pabaiga Kuršių nerijoje

Kuršių nerijos užėmimas buvo tos pačios 4-osios smogiamosios armijos operacijos tęsinys. Siekiami prasibrauti į neriją, armijos daliniai turėjo forsuoti marias, o tai, atakuojant Smiltynėje gerai įsitvirtinusiame Vermachto ariergardui, buvo itin sudėtinga. Kaip pažymima sovietų šaltiniuose, marias teko forsuoti daugelyje vietų suaižėjusiu ir susprogdintu ledu, todėl kelius bei pavojingas vietas

¹¹² PETRONIS, P. Op. cit., p. 11; LUNIA, V. Op. cit., p. 26.

¹¹³ Plk. P. Petronis nurodo, kad kitų divizijų daliniai įsiveržė į miestą jau švintant: PETRONIS, P. Op. cit., p. 11.

¹¹⁴ Įžengimą į tuščią miestą patvirtina N. Akmanas, tarnavęs 179-osios divizijos 234-ajame šaulių pulke: „Auštant mes įžengėme į Klaipėdą. <...> Fašistai apšaudė miestą iš laivų ir nerijos. Mieste sproginėjo fašistų paliktos minos. Degė namai“ (*Tarybinė Klaipėda*, 1967 01 28, Nr. 24 (5849)). Panašiai prisiminė 16-osios divizijos artileristas Stasys Jurginis: „įėjau į miestą apie 6 val. Mūšiai iš esmės jau buvo pasibaigę, tik sproginėjo namai“ (*Tarybinė Klaipėda*, 1973 01 28, Nr. 24 (7686)).

¹¹⁵ Neatsitiktinai Lietuvos SSR vadovai A. Sniečkus ir M. Šumauskas sausio 28 d. atvyko į Klaipėdą; čia juos galėjo pasitikti 16-osios **lietuviškosios** šaulių divizijos vadovybė (A. Urbšas ir J. Macijauskas).

¹¹⁶ Sausio 28 d. 4 valanda yra „oficialus“ laikas, fiksuojamas Dieckerto ir Großmanno dokumentinėje knygoje (DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 97). Plk. lt. W. Ebelingo prisiminimuose atsirandantis pasakojimas, esą dar sausio 29 d. ariergardas kovojo Rumpiškės dvare bei žiemos uoste ir tik naktį iš sausio 29 į 30 d. „paskutiniai placdarmo didvyriai“ pasitraukė iš Lindenau laivų statyklos teritorijos, ko gero, yra datavimo klaida (Plg. EBELING, W. Der Kampf der Festung Memel. *Memeler Dampfboot*, 1955 01 05, Nr. 1). Kurto von Zydowitzo 58-osios pėstininkų divizijos istorijoje rašoma, kad paskutinius dalinius, rėmusius pionierius, ariergardo vadovybė perkėlė į neriją naktį į sausio 29 d. (Der Kampf um Memel. *Memeler Dampfboot*, 1980 02 20, Nr. 2). Ši data irgi mažai tikėtina.

¹¹⁷ DOBROVOLSKAS, J. Op. cit., p. 129.

¹¹⁸ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 52, 53–54.

iš pradžių turėjo ženklinti žvalgai ir pionieriai, be to, nebuvo įmanoma ir transportuoti ginkluotę¹¹⁹. Taigi reikia įvertinti, kad gamtinės kliūtys įveikimas davė Vermachtui daugiau laiko pasitraukti, todėl nelabai aišku, kaip tokiomis sąlygomis sausio 29–30 d. nerijoje galėjo vykti „atkaklūs mūšiai“, kaip teigiama oficialioje karo įvykių Lietuvoje istorijoje¹²⁰. Chronologiniu aspektu vokiečių šaltiniai lyg ir neprieštarautų tokiam teiginiui, nes teigiama, kad paskutiniai Vokietijos kariai apledo Kopgalį sausio 30 d. Tačiau, vokiečių šaltinių teigimu, Vermachto daliniai paliko neriją „be mūšio“, o 58-osios pėstininkų divizijos ariergardas sovietų žvalgybą per sąsaurį „lengvai atrėmė“¹²¹.

Pasak sovietų šaltinių, iš Kuršių nerijos vokiečius stūmė trijų divizijų daliniai. 32-oji 19-ojo šaulių korpuso divizija, vadovaujama plk. Jakovo Verbovo, jau sausio 28 d. apėjusi šiaurinę marių dalį, pradėjo ruošti jas forsuoti. Kitą rytą prie Stariškių paleistos dūmų uždangos prieblandoje divizijos 113-ojo pulko 1-asis batalionas pirmasis forsavo marias ir nerijoje, prie Alksnynės, užėmė nedidelį placdarmą. Jį išlaikė iki sausio 30 d. ryto, kaip rašoma, „didvyriškai ištverdamas kontratakas“¹²². Pažymėtina, kad už šią „didvyrišką ištvermę“ septyni 113-ojo pulko kariai buvo nedelsiant po mirties apdovanoti SSRS Didvyrių vardais¹²³. Sausio 30 d. ten pat vėl paleidus dūmų uždangą, marias forsavo visas 113-asis šaulių pulkas¹²⁴.

Remiantis 16-osios divizijos 156-ojo šaulių pulko vado papulkininkio V. Lunios prisiminimais, naktį iš sausio 29 į 30 d. prie Smeltalės upelio susitelkęs pulkas taip pat forsavo marias, netikėtai užklupdamas „vokiečius“, kurie „neatlaikė smūgio ir, mesdami sunkiąją ginkluotę bei karinį turta, pradėjo trauktis į šiaurę prie švyturio, kur turėjo evakuacijai įsirengę prieplauką į jūrą“¹²⁵. Auštant, pasak V. Lunios, „vokiečiai“ Kopgalyje buvo priremti prie jūros ir sunaikinti, o jų likučiai pasidavė ir nelaisvę¹²⁶. Visiems aprašytiems veiksams įgyvendinti 156-asis pulkas turėjo tik dvi valandas, nes oficialiuose dokumentuose užfiksuota, kad pulkas pradėjo puolimą Kopgalio link sausio 30 d. 7 val., o šiaurinė nerijos dalis buvo galutinai „išvalyta“ 9 val.¹²⁷ V. Lunios pasakojimo detales neigia ir ryšininko A. Petrausko atsiminimai¹²⁸.

Pagaliau 344-oji šaulių divizija į Kuršių nerijos „valymą“ įsitraukė vėliausiai. Trys šios divizijos pulkai (1152, 1154 ir 1156) sausio 30 d. forsavo marias iškart po to, kai tai padarė 113-asis šaulių pulkas. Tos pačios dienos vakare 1152 ir 1156 pulkai pasiekė Juodkrantę ir toliau judėjo

¹¹⁹ DOBROVOLSKAS, J. Op. cit., p. 129; PETRONIS, P. Op. cit., p. 12; КАРВЯЛИС, В. Op. cit., c. 130.

¹²⁰ *Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare...*, p. 206.

¹²¹ DIECKERT, K.; GROßMANN, H. Op. cit., S. 97.

¹²² PETRONIS, P. Op. cit., p. 12–13.

¹²³ Vokietijos karinis apdovanojimas – Geležinis kryžius – teiktas už ypatingą pasižymėjimą karinių veiksmų metu. SSRS labiausiai pasižymėję žygdarbiais asmenys buvo pagerbiami SSRS Didvyrių vardais. Karo metu neretai tai buvo jau pomirtinis nuopelnų įvertinimas. Iš šio konteksto neišsiskiria ir 13 karių, 1944–1945 m. žuvusių prie Klaipėdos ir paskelbtų SSRS Didvyriais, pvz., Int. Jefim Belinskij, per 1944 m. gruodžio 16 d. žvalgybinę operaciją uždengęs savo kūnu ambrazūrą ir taip išgelbėjęs nuo žūties likusius žvalgų grupės narius. Tokio pobūdžio žygdarbiai tam tikra prasme paaiškina, kodėl SSRS per 1941–1944 m. karą prarado daugiausia karių.

¹²⁴ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 53.

¹²⁵ LUNIA, V. Op. cit., p. 27–28.

¹²⁶ Ibid., p. 28.

¹²⁷ DOBROVOLSKAS, J. Op. cit., p. 129; SIMONAITIS, P. Molo švyturyje suplevė savo raudonoji vėliava. In *Klaipėdos išvadavimas*. Vilnius, 1975, p. 38.

¹²⁸ Apie 16-osios divizijos žygį į Kopgalį ryšininkas Alfonsas Petrauskas pasakojo, kad jiems atvykus į prie senųjų įtvirtinimų Vokietijos kariuomenės paliktą bunkerį, „lauke degė anglių briketai, tačiau nė vieno hitlerininko ten jau neberadom. Iėjus vidun, radiistas įjungė radiją ir ten laukėm tolesnių įsakymų. Tačiau nurodymų daugiau nebebuvo – tuo mūsų misija baigėsi ir ledu teko persikelti atgal į miestą.“: KEKYTĖ, K. Lietuviai istoriniu paveldu pasirūpinti kol kas nesugeba. *Vakarų ekspresas*, 2003 08 21, Nr. 195 (3458).

į pietus Kuršių nerija, kuri buvo galutinai užimta iki vasario 4 d., o 1154 pulkas iš pradžių buvo dislokuotas šiauriau, o vėliau atitrauktas į Klaipėdą¹²⁹.

Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į dabartinio kaliningradiečio tyrinėtojo Sergejaus Golčikovo nuomonę, kad kur kas pavojingesnė besitraukusioms nerija Vermachto pajėgoms buvo aviacija¹³⁰. Pagal sovietinius duomenis, jau sausio 27 d. aviacija stipriai atakavo Vokietijos kariuomenės gynybines pozicijas Klaipėdoje, o vėliau buvo rengiami smogiamieji antskrydžiai virš nerija besitraukusių Vermachto dalinių. Per tris dienas 11-osios smogiamosios aviacijos divizijos lakūnai išskrido 395 kartus ir kartu su povandeniniais laivais „C-13“, „III-310“ ir „III-307“, blokavusiais miestą iš jūros, tris transporterius bei vieną baržą nuskandino ir penkis transporterius apgadino¹³¹. Apie laivyno netektis vokiečių šaltiniuose užsimenama gana neaiškiai. Rašoma, kad paskutiniai laivai, keltai bei inžinerijos dalinių valtyys buvo išplukdytos paskutinę atsitraukimo naktį ir tikslą Piliavoje pasiekė beveik be nuostolių. Nuostoliai, kurie vis dėlto buvo, nedetalizuojami, bet iš aprašomo konteksto galima spręsti, kad jie atsirado dėl to, jog minėti laivai buvo daugiausia netinkamos plaukti jūra transporto priemonės, turėjusios gana ribotas navigacines galimybes, o oro sąlygos buvo palyginti nepalankios¹³².

Apskritai vokiečių literatūroje neradome jokių nuostolių per atsitraukimą iš Klaipėdos fiksavimo. Tuo tarpu ataskaitoje iš 4-osios smogiamosios armijos į fronto štabą buvo pranešta, kad žuvo maždaug 5 tūkst. „priešo“ kariuomenės kareivių ir karininkų, buvo sunaikinta 33 pabūklai, minosvaidžiai, tankai, kitų ginklų, paskandintas vienas jūrinis transportas, vienas buksyras ir pažeisti du minininkai. Be to, daug ginkluotės, 48 garvežiai, 1,4 tūkst. prekių vagonų ir platformų, 48 cisternos, 44 automobiliai, 30 smulkiųjų laivų ir dar 100 pažeistų smulkiųjų laivų buvo turtas, kurį kariuomenė perėmė, kaip buvo teigiama „mūšių metu“¹³³, nors veikiausiai šį turtą SSRS kariuomenei Vermachtas paprasčiausiai paliko, nespėjęs visko išgabenti.

Iš 56,2 tūkst. žmonių, dalyvavusių 4-osios smogiamosios armijos operacijoje, oficialūs sovietų nuostoliai nuo sausio 25 iki vasario 4 d. buvo 403 žuvusieji ir 1066 sužeistieji¹³⁴. Tačiau šie duomenys, matyt, nėra galutiniai, nes vien Klaipėdos memorialiniame komplekse esančiose lentelėse yra įrašytos 695 žuvusiųjų pavardės.

Išvados

Straipsnyje atliktas skirtingos kilmės šaltinių teikiamos informacijos sugretinimas ir oficialiais dokumentais paremtos literatūros bei memuaristikos analizė teikia pagrindą šioms išvadoms:

1. Įvykių analizė patvirtina, kad SSRS karinėms pajėgoms, 1944 m. spalio 5 d. pradėjusioms įgyvendinti Memelio operaciją, iš esmės pavyko sukurti netikėtumo efektą, kuris galėjo prisidėti prie to, kad Vokietijos pajėgos nespėjo organizuoti adekvačios Klaipėdos ruožo gynybos.
2. Spalio 10–23 d. aplink Klaipėdos placdarmą vykusio kova yra vieninteliai įvykiai, kuriuos visoje Klaipėdos užėmimo istorijoje galima įvardyti „mūšiu dėl Klaipėdos“. SSRS pajėgos šiame mūšyje patyrė nesėkmę.

¹²⁹ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 54.

¹³⁰ ГОЛЬЧИКОВ, С. О. *op. cit.*, с. 60.

¹³¹ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 124.

¹³² DIECKERT, K.; GROßMANN, H. *op. cit.*, S. 97.

¹³³ *Борьба за Советскую Прибалтику...*, Кн. 3, с. 54.

¹³⁴ ГОЛЬЧИКОВ, С. О. *op. cit.*, с. 61.

3. Klaipėdos užėmimas Memelio operacijos metu laikytinas vienu iš šios operacijos siekinių arba tikimybių. Sovietų literatūroje dažniausiai pasireiškęs Klaipėdos užėmimo 1944 m. spalį nesėkmės nutylėjimas aiškinamas tuo, kad ši nesėkmė nederėjo bendrame pergalingo Raudonosios armijos žygio iki Berlyno naratyve.

4. SSRS pajėgų nesėkmė 1944 m. spalį aiškinama ne tik ir ne tiek gerai organizuota Vermachto gynyba ar Klaipėdos ruožo gynybinių įtvirtinimų, kurie, atrodo, nebuvo tinkamai parengti gynybai prieš iš Rytų artėjančią sausumos kariuomenę, pajėgumu. Pagrįstesne priežastimi laikytinas I Pabaltijo fronto siekis išbalansuoti perskirstant pajėgas ilgame fronto ruože. „Šiaurės“ ir „Centro“ armijų grupių atskyrimas buvo prioritetas tikslas, o tai neleido prieš Vermachto pajėgas Klaipėdos placdarme mesti didesnių nei du šaulių korpusai pajėgų.

5. Laikotarpiu tarp 1944 m. spalio 23 d. ir 1945 m. sausio Vermachtas iš esmės atnaujino Klaipėdos placdarmo pajėgas, tuo tarpu blokuojantys placdarmą Raudonosios armijos daliniai iš esmės neatnaujinti. Eventualiai tai reiškė, kad Klaipėdą blokuojančioms pajėgoms buvo dar sumažintos galimybės užimti placdarmą šturmu.

6. 1945 m. sausio 10 d. įvykių vokiečių ir sovietų literatūroje traktuočių palyginimas leidžia abejoti, ar placdarme apsuptos pajėgos tikėjosi prasiveržimu susijungti su Kuršo grupuote, kaip buvo teigiama kai kuriuose sovietų šaltiniuose.

7. Klaipėdos šturmas buvo numatytas tik po to, kai 1945 m. sausio 13 d. buvo palyginti sėkmingai pradėtas III Baltarusijos fronto puolimas Rytų Prūsijoje. Užėmus šiaurinę Sembos pusiasalio dalį, Klaipėdoje dislokuotiems daliniams būtų buvusi atkirsta tiekimo ir pasitraukimo sausuma galimybė. Įvertinus tai, sausio 22 d. buvo priimtas sprendimas atitraukti 28-ąją Vermachto korpusą iš Klaipėdos. SSRS pajėgoms pastebėjus atsitraukimą, planuoto Klaipėdos puolimo pradžią reikėjo paankstinti, tačiau sausio 26–28 d. įvykių analizė rodo, kad planuotas Klaipėdos šturmas visgi neįvyko, nes Raudonoji armija faktiškai periminėjo Vermachto paliekamas gynybines pozicijas. Abiejų kariuomenių susidūrimų tikimybė tokiu atveju atrodo reali, tačiau šie susidūrimai nevirto mūšiu dėl Klaipėdos: Vermachtui pavyko atitraukti savo dalinius į Kuršių neriją ir sustiprinti jais pasipriešinimą Semboje; palyginti nedideli Raudonosios armijos nuostoliai operacijos metu irgi bylotų tą patį. Panaši pozicijų perėmimo strategija buvo naudojama ir sausio 28 – vasario 4 d. užimant Kuršių neriją.

8. 16-osios lietuviškosios divizijos įtraukimas į Klaipėdos užėmimo operaciją buvo politinis žingsnis, pirmiausia turėjęs propagandinę potekstę. Tai, kad „lietuviškoji“ divizija pirmoji įžengė į „lietuvišką“ Klaipėdą, buvo faktas, eventualiai galėjęs paskatinti pozityvias nuostatas sovietinio režimo Lietuvoje atžvilgiu. Pokario propagandai jis sudarė prielaidas teigti, kad „sava“ Klaipėda iš „vokiško jungo“ visiems laikams išvadavo patys lietuviai, tačiau nebūtų padarę to be SSRS ir Raudonosios armijos paramos.

Literatūra

- DIECKERT, Kurt; GROßMANN, Horst. *Der Kampf um Ostpreussen: Der umfassende Dokumentarbericht über das Kriegsgeschehen in Ostpreussen*. München, 1960.
- DOBROVOLSKAS, Jonas. *Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose*. Red. J. ŽIUGŽDA. Vilnius, 1967.
- JAKUBČIONIS, Algirdas. Antroji okupacija – reokupacija. *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2 (10), p. 119–121.
- Klaipėdos operacija. In *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 1968, p. 156–157.
- ROLF, Rudi. Vokiečių pakrantės gynybos įtvirtinimai Klaipėdos krašte (1939–1944). In *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas, 2008, p. 109–124.
- SCHÖN, Heinz. *Die letzten Kriegstage: Ostseehäfen, 1945*. Stuttgart, 1995.
- STEINBERG, Heinz Günter. *Die Bevölkerungsentwicklung in Deutschland im Zweiten Weltkrieg, mit einem Überblick über die Entwicklung von 1945 bis 1990*. Bonn, 1991.

Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare. Ats. red. J. DOBROVOLSČAS. Vilnius, 1975.

VAREIKIS, Vyntas. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993.

АРБУШАУСКАЙТЕ, Аруна Люция. Коренное гражданское население Клайпедского края в условиях советской оккупации. *Tiltai*, 1998, Nr. 2–3 (4–5), p. 87–97.

Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне. 1941–1945. Кн. 1–3. Сост. К. ОРЛОВ, В. ПОДПОРИНОВ, А. СМЕРНОВ. Рига, 1966–1969.

Вторая мировая война 1939–1945: военно-исторический очерк. Ред. С. ПЛАТОНОВ. Москва, 1958.

ГОЛЬЧИКОВ, Сергей. *Поле боя – Пруссия*. Калининград, 2005.

История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. Т. 1–6. Москва, 1960–1965.

КАРВЯЛИС, Владас. *Освобождение Литовской ССР 1944–1945*. Вильнюс, 1975.

Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941–1945. Ред. С. ИВАНОВ. Москва, 1985.

CONTROVERSIES SURROUNDING THE HISTORY OF SEIZURE OF KLAIPĖDA (1944–1945)

Vasilijus Safronovas

Klaipėda University, Lithuania

Summary

The article distinguishes between two historiographical traditions, which deal with the issue of the seizure of Klaipėda. Analysing the Soviet tradition of historiographical representation, it argues for the existence of certain model texts that were prepared by the highest academic groups and went through the censorship of the highest institutions, supervised the ‘ideological purity’ of the public space. These texts (which in this case appeared in Moscow and Riga) represent the issue most adequately, as they were particularly based on documentary evidence. On the other hand, other texts that appeared in the Lithuanian or local press were first of all based on model texts, and secondly, they contained more propaganda. Analysing the German tradition, it was concluded that most of the texts, which deal with this subject are either the accounts of former officers or the memoirs of former Memel/Klaipėda residents, who were evacuated in 1944.

Several conclusions were made after comparing these traditions of representation. They are as follows:

1. The event analysis confirms that the Memel operation launched by Soviet troops on October 5, 1944 succeeded because the operation was unexpected. Another contributing factor was the inadequate defence of the Eastern Front near Klaipėda by the German troops.

2. The battles, which occurred around the bridgehead of Memel in the period from October 10th until 23rd, were the only events in the entire story of seizure of Klaipėda that could qualify as ‘the battle for Memel’. The Soviet troops were unsuccessful in this battle.

3. The seizure of Klaipėda during the Memel operation is considered to be one of the aims or possibilities. In Soviet literature, the failure of the Red Army near Klaipėda in October 1944 was passed over in silence, as this failure didn’t match the narrative of the successful march of the Red Army towards Berlin.

4. The reason for this failure by the Soviet troops in October 1944 can not be explained only by the well-organized Wehrmacht’s defence or by the strength of the fortifications in this stretch of the front, which, apparently were not prepared to defend against land-forces approaching from the

East. Evidence suggests that the aim of the 1st Baltic front was to reallocate troops along the entire stretch of the front. The Red Army committed to the attack against the bridgehead Memel only two rifle divisions while the separation of the German army's 'North' and 'Centre' groups was the underlying goal during the Memel operation.

5. During the period from October 23, 1944 till January 1945 the Wehrmacht substantially renewed the troops in the bridgehead Memel, while there were no vital renewals of the besieging Red Army troops. Thus, the possibilities of taking the bridgehead by storm decreased.

6. A comparison of German and Soviet literature recounting the events of January 10, 1945 creates doubts about the conclusions in some Soviet sources that the besieged German troops planned to break off and join with the Courland Army Group Courland.

7. The storming of Klaipėda was planned for January 13, 1945, after the successful operations of the 3rd Byelorussian front in East Prussia had begun. If the Soviet troops had taken the northern part of Sambia peninsula, the possibility of supply and retreat by land of the troops located in the bridgehead would have been cut-off. In consideration of this on January 22, it was decided to withdraw the 28th Corps of Wehrmacht from Klaipėda. When this withdrawal had been detected by the Soviet troops, they began the attack of Klaipėda. The event analysis of January 26-28, however, clearly shows that Klaipėda was not taken by storm, as the Red Army only took over positions from the withdrawing Wehrmacht troops. The possibility of clashes between the two armies seemed to be quite real. These affairs nevertheless did not develop into a battle for Memel – Wehrmacht succeeded in withdrawing its troops to the Curonian Lagoon and thus reinforcing its military capability in Sambia, and the relatively negligible losses of the Red Army points to the same. Similar strategies were also applied when seizing Curonian Lagoon (January 28–February 4).

8. The involvement of the 16th Lithuanian Rifle Division in the operation to seize the bridgehead Memel was a political decision for propaganda purposes. The fact that a 'Lithuanian' division was the first entering 'Lithuanian' Klaipėda could possibly encourage a positive attitude toward a Soviet Lithuanian regime. It allowed for post-war propaganda to argue that the Lithuanians themselves once-and-for-all 'liberated' 'their own' Klaipėda from the 'German yoke', but not without support of the USSR and the Red Army.

КОНТРОВЕРСИИ ИСТОРИИ ЗАХВАТА КЛАЙПЕДЫ В 1944–1945 ГОДАХ

Василий Сафронов

Клайпедский университет, Литва

Резюме

Цель статьи – верифицировать историю «освобождения» Клайпеды в конце 1944 – начале 1945 г. и выявить наиболее значимые фактографические и интерпретационные проблемы, заключающейся в ней. Для этого массив советских источников и историографии в статье сравнивается с публикациями, которые появились в послевоенной Германии и в которых в той или иной мере затронут данный вопрос.

В статье выделены две историографические традиции, связанные с проблематикой захвата Клайпеды в 1944–1945 годах. Исследование советской историографической репрезентации

выявило возможность выделения некоторых текстов, которые из-за своей апробации в высших академических слоях или в высших институтах цензуры, наблюдавших над «идеологической стерильностью» публичной сферы, играли роль примерных текстов. В этих текстах, которые в данном случае были опубликованы в Москве и в Риге, вопрос рассматривался наиболее адекватно, поскольку в них был достигнут уровень наиболее документированного рассказа. Другие тексты, которые публиковались на литовском или локальном уровне печати, базировались на примерных текстах. Уровень пропагандийской риторики в них также был более высоким. Исследование немецкой традиции историографической репрезентации показало, что большинство текстов, связанных с объектом анализа, являлись или сообщениями бывших офицеров, или воспоминаниями бывших жителей Клайпеды, которые в 1944 г. были эвакуированы в Германию.

Сравнение обеих традиций репрезентации дает основу делать следующие выводы:

1. Анализ событий подтверждает, что военным силам СССР, при начатии 5 октября 1944 г. Мемельской операции, удалось создать эффект внезапности, который мог способствовать тому, что военные силы Германии не успели вовремя организовать адекватной защиты Клайпедского участка фронта.

2. Бои, проходившие 10–23 октября вокруг Клайпедского плацдарма, являются единственными событиями во всей истории захвата Клайпеды, которые возможно квалифицировать как «сражение за Клайпеду». Для военных сил СССР это сражение было неудачным.

3. Захват Клайпеды в ходе Мемельской операции следует считать одной из целей или вероятностей. Умалчивание о неудаче захвата Клайпеды в октябре 1944 г., которое часто проявляется в советской литературе, объясняется тем, что признание такой неудачи не вписывалось в общую фабулу нарратива, рассказывавшего о победоносном походе Красной армии на Берлин.

4. Неудача советских военных сил в октябре 1944 г. объясняется не только и не столь Вермахтом хорошо организованной обороной или мощностью оборонительных сооружений в пределах Клайпеды, которые, вероятно, даже не были подготовлены для обороны против сухопутных войск, приближающихся с восточной стороны. Более обоснованной причиной следует считать стремление 1-го Прибалтийского фронта балансировать, распределяя военные силы на широком участке фронта. Приоритетной целью было отделение армейских групп «Север» и «Центр», а это не позволило бросить против военной группировки Вермахта, оказавшейся в Клайпедском плацдарме, более мощные силы, чем два стрелковых корпуса.

5. В период между 23 октября 1944 г. и январем 1945 г. Вермахт существенно обновил военные силы Клайпедского плацдарма, с другой стороны, существенного обновления сил Красной армии, блокировавших плацдарм, не произошло. Эвентуально это означало, что возможности штурма плацдарма для сил, блокировавших Клайпеду, были еще уменьшены.

6. Сравнение трактовок событий 10 января 1945 г. в немецкой и советской литературе вызывает сомнение в том, что окруженные силы плацдарма пытались соединиться с Курляндской группировкой, как утверждалось в некоторых советских источниках.

7. Штурм Клайпеды был предусмотрен только после того, как 13 января 1945 г. началось сравнительно успешное наступление 3-го Белорусского фронта в Восточной Пруссии. Захват северной части Земландского полуострова для сил, дислоцированных в Клайпедке, означал бы отрез возможности снабжения и отступления сушей. Оценив это, 22 января было

принято решение об отступлении 28-го корпуса Вермахта из Клайпеды. Заметив отступление, советским войскам намеченное начало штурма Клайпеды пришлось начинать предварительно, однако анализ событий 26–28 января показывает, что запланированного штурма Клайпеды не произошло, поскольку Красная армия лишь перехватывала оборонительные позиции, из которых отступали войска Вермахта. Вероятность столкновений обеих армий в таком случае кажется реальной, однако это столкновение не переросло в сражение за Клайпеду. Вермахту удалось оттянуть свои войска на Куршскую косу и укрепить ими сопротивление на Земландском полуострове; сравнительно незначительные потери Красной армии во время операции это также подтверждают. Такая же стратегия перехвата позиций была использована и при занятии Куршской косы 28 января–4 февраля.

8. Вовлечение 16-ой Литовской стрелковой дивизии в операцию захвата Клайпеды было действием политическим, которое, прежде всего, имело характер пропагандистский. Факт, что «литовская» дивизия первой вступила в «литовскую» Клайпеду, эвентуально мог способствовать созданию более позитивного настроения в Литве по отношению к местному советскому режиму. Для послевоенной пропаганды данный факт создал предпосылки для утверждений, что «свою» Клайпеду из «немецкого ига» навсегда освободили сами литовцы, однако они не смогли бы сделать этого без помощи СССР и Красной армии.